

בית מורשת משטרת ישראל

משטרה והיסטוריה

גיליון מס' 6

תשפ"ה 2024

All Rights Reserved
Copyright © 2024

כל הזכויות שמורות
© תשפ"ה

אין להקליט, לשכפל, לצלם, לתרגם, לאחסן במאגר מידע או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו
בשום צורה ובשום אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני (לרבות צילום והקלטה)
ללא אישור בכתב מאת משטרת ישראל

עורכת: נעמי לבנקרון
עריכה לשונית: דניאלה רפאלי
גרפיקה: סטודיו באטה, אוקסנה קרבצוב
עיצוב הכריכה: שלומי שטרית

נדפס בישראל
ISSN 2664-2077
Printed in Israel

ועדה אקדמית: טל יונתן-זמיר, אורית רוזין,
ענת שטרן, יגאל שפי

התמונה בשער הקדמי: שוטרים עבריים שומרים על גבול תל אביב – יפו במלחמת העצמאות,
17.12.1948). צילום: האנס פיין, אוסף התצלומים הלאומי.

התמונה בשער האחורי: לוחמי משמר הגבול בפעילות נגד מסתננים (1957). צילום: משה פרידן, אוסף
התצלומים הלאומי.

בין צפוריה לציפורי: רצה הזוג פדר ושיטור מיעוטים במדינת ישראל (1953)

יוני שפירא*

מערכת היחסים המורכבת, השברירית והנפיצה שנוצרה בין יהודים לפלסטיים ערבים בשנותיה הראשונות של המדינה, נבחנת במאמר זה תוך התחקות אחר חקירת המשטרה בתיק רצה כפול, שהתרחש במושב ציפורי בגליל התחתון בשנת 1953. זהו מחקר היסטורי מקומי (Local historical research) המתמקד במקום מוגדר בעל מאפיינים פיזיים-גאוגרפיים ואנושיים-תרבותיים המצומצמים למרחב מסוים, ולתקופה מסוימת. מתוך אותה פרספקטיבה מקומית, ומתוך הפריזמה המתמקדת בפשע ובחקירת המשטרה לגביו, הוא מטיל אלומת אור חדשה על תהליכים חברתיים ותרבותיים בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל, ותורם נדבך היסטוריוגרפי נוסף להבנת התקופה והמקום שבהם התרחשו האירועים למיקומו של היישוב ציפורי נודע משקל סמלי רב בהיסטוריוגרפיה היהודית והערבית גם יחד: עבור היהודים הוא סימל את ההתיישבות היהודית באזור הגליל מאז תקופת המשנה, ואילו עבור הערבים היה המקום סמל למאבק האידיאולוגי הלאומי-פלסטיני שתושביו לקחו בו חלק מרכזי. לאחר כיבוש הגליל בידי צה"ל ביולי 1948 נהרס הכפר ותושביו

* סנ"צ ד"ר יוני שפירא הוא סגן ראש היחידה לביטחון מידע, משטרת ישראל. בין השנים 2000-2024 שימש כקצין חקירות ומודיעין במחוז צפון ובמחוז חוף, משטרת ישראל. עבודת הדוקטור שכתב בהנחיית פרופ' אלעד בן דרור, עוסקת בכפר צפוריה כמוקד לאומני פלסטיני בגליל התחתון בתקופת המנדט הבריטי. שפירא עוסק במחקר עצמאי של היסטוריה מקומית בגליל התחתון ובעמק יזרעאל.

אני מבקש להודות לרס"ב שחר לוי, מבית מורשת משטרת ישראל, על עזרתו הרבה באיתור חומרים ארכיוניים יקרי ערך המהווים את הבסיס למחקר זה; וכן להודות ולהביע את הערכתי הרבה לד"ר נעמי לבנקרון, עורכת כתב העת, שליוותה אותי בכתיבת המאמר ותמכה מאוד בגיבושו תוך שיתוף בעושר ידיעותיה.

הפכו לפליטים שחלקם המשיכו להתגורר ביישובים הסמוכים לו וחלקם עברו ללבנון ולסוריה. על חורבותיו של הכפר נבנה המושב ציפורי בשנת 1949. עם זאת, הפליטים המשיכו להיאבק למען זכויותיהם על השטח, הן באמצעות פנייה לרשויות המדינה, והן באמצעות מעשי פשע שביצעו מסתננים, חלקם מפליטי הכפר.

על רקע זה, מבקש המאמר להתמקד במקרה רצח אחד המקפל בתוכו את מלוא מורכבותם החברתית והתרבותית של התקופה והמקום: הרצח הכפול של בני הזוג פדר, שהתרחש במושב ציפורי בערב פסח 1953. השניים היו עולים חדשים מרומניה, שהגיעו למושב באוגוסט 1950 וניהלו בו חיים שקטים ונינוחים: הוא ניהל את הצרכנייה, והיא הייתה עקרת בית. מייד עם היוודע דבר הרצח, כיוון החקירה המרכזי לדעת השוטרים והתושבים היה ברור: רצח בידי מסתננים, פליטי הכפר. חקירת הרצח שערכה המשטרה חושפת את מערך היחסים שנוצר בתוך משולש כוחות מקומי, שצלעותיו היו תושבי ציפורי היהודים, פליטי צפוריה הערבים, ומשטרת ישראל, שנדרשה בתקופה זו הן לאכיפת החוק, והן לביסוס מעמדה ורכישת אמונו של הציבור. המאמר עוקב אחר חקירת המשטרה בנושא, ובוחן, מתוך העדויות והראיות החפציות שנאספו במסגרתה, את עקבותיהם הפוליטיים, החברתיים והתרבותיים של התקופה והמקום.

מבוא

בערב פסח 1953 נורו למוות הלנה ומרצ'ל פדר, עולים חדשים מרומניה, תושבי מושב ציפורי שבגליל, בעודם נערכים לארוחת חג משותפת עם שכניהם. השניים, עולים מרומניה שהתיישבו בציפורי, היו דמויות מוכרות ואהודות במושב, ותחושת אבל כבדה, לצד חששות רבים, ירדה על התושבים.¹ החשד המרכזי התמקד במסתננים מקרב פליטי הכפר צפוריה (Saffuriya, صفورية), שעל חורבותיו הוקם המושב. בחקירת המשטרה האינטנסיבית שנערכה בחודשים שלאחר מכן, נגבו למעלה ממאה עדויות, ונערכו עשרות רבות של פעולות חקירה נוספות. כמה חשודים נעצרו, אך הרצח לא פוענח מעולם. את הרצח של בני הזוג פדר יש לבחון על רקע המקום והתקופה שבהם התרחש; המסגרת המתודולוגית של החיבור היא מחקר היסטורי מקומי (Local historical research) המתמקד במקום מוגדר בעל מאפיינים פיזיים-גאוגרפיים ואנושיים-תרבותיים

1 ראו בין היתר "הרצח בציפורי – עדיין תעלומה" חרות 1953, 3.4, 6; "הרצח המסתורי בגליל" מעריב 1953, 2.4, 2.

המצומצמים למרחב מסוים ובתקופה מסוימת של שנות בינוי האומה. מתוך אותה פרספקטיבה מקומית והפריזמה שמתמקדת בעבודת השיטור במקום, מבקש המאמר להפנות זרקור חדש אל החברה שהתהוותה בראשית ימיה של מדינת ישראל, ולהוות נדבך היסטוריוגרפי נוסף בסיפורה – ובכך חשיבותו של המחקר.

ליישוב ציפורי נודע ערך מיוחד הן ליהודים והן לערבים: בהיסטוריוגרפיה הערבית נטען כי "אם יש כפר ערבי שאותו הערבים הפלסטינים מבכים במסגרת 'הנכבה' יותר מכל כפר אחר הרי זה צפוריה, שהיה ערש התרבות, הכלכלה והלאומיות-לאומנות של הערבים בגליל";² ובהיסטוריוגרפיה היהודית הוא סימל את ההתיישבות היהודית באזור הגליל, מאז תקופת החשמונאים. מקומו המשמעותי של היישוב בהיסטוריוגרפיה היהודית והפלסטינית מיצב אותו בנרטיב הלאומי הישראלי והפלסטיני כסמל, גם לאחר שחדל להתקיים. מעמדו הייחודי וחשיבותו הסמלית עיצבו הן את האבל הקולקטיבי בקרב הפליטים בפרט והחברה הערבית בכלל על חורבנו עם כיבושו ביולי 1948,³ והן את השמחה בקרב היהודים, שבאה לידי ביטוי בעת הקמת המושב ציפורי, בשנת 1949.⁴ כיבוש הכפר והקמת המושב שינו את מציאות החיים במקום ללא הכר: לצד הקמת המושב החדש ואכלוסו בעולים חדשים, נדרשו תושביו הקודמים של הכפר להתמודד עם הפיחות העצום שחל במעמדם – בן ליל הם הפכו לפליטים, הנתונים לחסדי ממשל ריבוני ישראלי. חלקם המשיכו להתגורר ביישובים סמוכים והוגדרו "פליטים פנימיים",⁵ בעוד אחרים חצו את הגבול למדינות שכנות. עם זאת, הם לא ויתרו בנקל על ביתם, ונאבקו עליו בשני מישורים נפרדים: נורמטיבי ולא-נורמטיבי. המישור הראשון כלל מאבק של הפליטים מול רשויות המדינה על זכויותיהם; והמישור השני כלל מקרים חוזרים ונשנים של חציית גבול המדינה שלא כדין, וביצוע עבירות בשטח המושב שמחירן הכלכלי והשפעתן הנפשית על תושביו הייתה ניכרת.

פעילות פלילית זו, ששיאה ברצח הניצב במרכז המאמר, הצריכה את טיפול המשטרה, שהתמודדה עם מגוון אתגרים בתקופה זו, כמתבקש משיטור בחברה מרובת תרבויות ושסעים מעין זו הישראלית. אתגרים אלה עשויים להתגבר ככל שמעמיקים הפערים

2 יוסקה בן דוד ואמנון ברקאי **הבדואים בצפון הארץ בראי התמונות** 122 (2012). ראו גם JULIE PETEET, LANDSCAPE OF HOPE AND DESPAIR — PALESTINIAN REFUGEE CAMPS 191-193 (2005); YITZHAK REITER, NATIONAL MINORITY, REGIONAL MAJORITY: PALESTINIAN ARABS VERSUS JEWS IN ISRAEL 1-5 (2009); AHMAD H. SA'DI, NAKBA: PALESTINE, 1948, AND THE CLAIMS OF MEMORY 164-166, 172-175, 181, 218-219 (2007).

3 עאדל מנאע נכבה והישרדות – סיפורם של הפלסטינים שנותרו בחיפה ובגליל, 1956-1948, 24 (2017).
4 **ספר ראשונים – מושב ציפורי 7** (1999) (להלן: **ספר ראשונים**); "כפר של עשירים שהפכו קבצנים" זמנים 1954, 5.1, 3.

5 יוני שפירא "המלחמה לא הסתיימה עם כיבוש הכפר": הפליטים הפנימיים – המקרה של הכפר צפורה שבגליל התחתון (1948-1966) (טרם פורסם).

התרבותיים, המעמדיים והפוליטיים בין קבוצת הרוב למיעוט. מתח זה היה משמעותי במידה רבה בישראל מאז הקמתה, בשל מעורבות המשטרה בתחום ביטחון הפנים, שהובילה למפגשים תדירים, טעונים ומורכבים עם קבוצות המיעוט בה. עבודת המשטרה לצד הממשל הצבאי מאז הקמתו הוסיפה נדבך של קושי ליחסים אלה, המורכבים ממילא. על בסיס מקורות ראשוניים רבים בעברית ובערבית, ספרי זיכרונות, וכן תיקים מארכיון המדינה שחלקם נחשפים כאן לראשונה, ובראשם – תיק המשטרה הכולל עדויות שנגבו, דוחות ומסמכים נוספים מתוך חקירת הרצח,⁶ יבחן המאמר את הפרשה על שני רבדיה השונים: ברובד הראשון, החברתי-תרבותי, ישרטט המאמר את הרקע הנחוץ להבנת האירועים שהתרחשו בתקופה מורכבת וסוערת זו, ואת הלכי הרוח הפוליטיים והציבוריים שעיצבו את דמותם של החשודים המיידיים בעיני הציבור והמשטרה. ברובד השני, של אכיפת החוק הלכה למעשה, יתחקה המאמר אחר ניסיונות המשטרה בתקופה מורכבת זו להיאבק בפשיעה במושב ציפורי, תוך התמקדות בדרך שבה נחקר תיק הרצח פעולות החקירה פותחות צוהר מרתק אל התנהלותה והתמודדותה של משטרת ישראל הצעירה עם אירוע פשע חמור, ששילב לכאורה בין הפלילי ללאומני ביישוב חשוב בגליל. בתוך כך, הן פורסות את מיקומם של הנוכחים והנפקדים, תושבי המושב בהווה ותושבי הכפר בעבר, משני צידי מערכת אכיפת החוק: תושבי ציפורי כעדים, ותושבי צפורה כחשודים. המידע הרב שעולה בעדויות השונות משרטט תמונה מגוונת, עשירה ומורכבת של החיים שהמשיכו להתקיים אלה בצד אלה.

שיטור החברה הערבית בישראל (1948-1953)

בשנת 1949 חיו במדינת ישראל 156,000 תושבים ערבים, שהיוו כ-14% מאוכלוסייתה. המלחמה הנחיתה מהלומה קשה על הציבור היהודי והציבור הערבי כאחד, אך תוצריה עבור כל קבוצה היו שונים: עבור הציבור היהודי הייתה זו ראשיתה של תקופה שסימנה הבטחה להתחלה חדשה, במדינה ריבונית, גם אם בתוך מציאות מאתגרת מבחינה חברתית, מוסרית וביטחונית, ואילו עבור הציבור הערבי, הייתה זו ראשיתה של תקופת אבל מתמשכת על אובדן בני משפחה, אדמות, רכוש ונכסי תרבות. במקביל, מנהיגיו נדרשו להכריע כיצד יתמודדו עם המציאות החדשה – בכניעה, בהשתלבות או במאבק.⁷

6 "רצח-נצרת (פ.א. 278/53) א"מ ל-1381/6 (להלן: תיק הרצח). תיק זה מכיל את כלל חומר החקירה, לרבות עדויות ודוחות על אודות רצח בני הזוג פדר. ראו גם התכתבויות פנימיות של צוות החקירה: א"מ ל-2334/10 "המטה הארצי – רצח – הלנה ומרסיל" (להלן: מטא"ר – תיק הרצח), המהווה נספח לתיק חקירת הרצח.

7 שרה אוסצקי-לור "עיצוב יחסי יהודים-ערבים בעשור הראשון" מדינה בדרך 61-62 (אניטה שפירא עורכת 2001).

את יחסה של מדינת ישראל לחברה הערבית בשנותיה הראשונות ראוי להפריד לשתי רמות שונות: להלכה ולמעשה. לכאורה, ברמה ההצהרתית, התחייבה ישראל כבר בפתח למגילת העצמאות, כי "מדינת ישראל תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדלי דת, גזע ומין". ברמה המעשית, לעומת זאת, נבנתה הפרדיגמה האתנית, שיצרה העדפה מובהקת של יהודים.⁸ זאת, גם כתוצאה מחשש ביטחוני מתמשך, שהושפע ממיקומה הגאופוליטי של ישראל במזרח התיכון, ותורגם לתפיסת החברה הערבית כ"גיס חמישי". בישיבת ממשלה שנערכה באוקטובר 1953 הציג בן-גוריון עקרון יסוד זה: "אם יקרה איזה דבר – יושב האויב בבית. אם יש למישהו אילוזיה [אשליה] שהערבים יהיו נאמנים למדינת ישראל, הוא מתנגד לטבע האנושי [...] האם [הערבי] יהיה נאמן למדינה זו [ו] לא לאחיו מעבר לגבול [?] – זה אבסורד".¹⁰

פיצול זה בין שתי הרמות, ההצהרתית והמעשית, ובעיקר החשש הביטחוני, הובילו להקמת ממשל צבאי (1948-1966) במקומות שבהם היה רוב של תושבים ערבים. מטרתו הייתה הגבלת תנועת האזרחים הערבים במדינה, כמו גם מניעת חזרת אלה מהם שעזבו את מקום מגוריהם או את ישראל, לביתם.¹¹ הגליל, שהיה מיושב בחלקו הגדול בערבים, נכלל בתוך הממשל הצבאי, אך שלטונו חל רק על היישובים הערבים בו, ולא על היישובים היהודיים.¹²

קיומו של הממשל הצבאי יצר פגיעה מרובת רבדים בחברה הערבית, לרבות בידולה מקהילת הרוב; הגבלת חופש התנועה, אפשרויות התעסוקה והחינוך; תחושות ניכור וקיפוח ביחס למדינה ולמוסדותיה; פירוד משפחות; מניעת הקמתם של מוסדות אזרחיים בחברה הערבית; יצירת תלות מתמשכת במפלגת השלטון ובמוסדות המדינה; ולמעשה – מניעת תחושת שייכות, שוויון וחיים בכבוד, תוך הפיכת הממשל הצבאי לסמל עבור האזרחים הערבים, ליחסה המפלה והמדיר של המדינה כלפיהם.¹³ עם זאת, הוא המשיך להתקיים עד

8 להמשגה של הפרדיגמה האתנית בישראל, ראו Badi Hasisi & Ronald Weitzer, *Police Relations with Arabs and Jews in Israel*, 47(5) THE BRITISH JOURNAL OF CRIMINOLOGY 728 (2007). לדיון עדכני בפרדיגמה זו, ראו באדי חסיסי ויעל ליטמנוביץ' "משילות ויעילות בשיטור מיעוטים בחברות שסועות" *משפט, חברה ותרבות* ד 265 (2021).

9 אילן סבן "המשפט והמיעוט הערבי-פלסטיני בשלושת העשורים הראשונים למדינה: מתכונת הפיקוח" *מחקרי משפט* כד 565, 573 (2008).

10 פרוטוקול ישיבה ח של הממשלה ה-4, 17-18 (20.10.1953).

11 סבן, לעיל ה"ש 9; שרה אוסצקיילזר "הממשל הצבאי כמנגנון שליטה באזרחים הערבים: העשור הראשון, 1948-1958" *המזרח החדש* מג 103, 131 (2002).

12 על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, האוכלוסייה הלא-יהודית בתקופה זו הייתה מרוכזת בעיקר בגליל, בו חיו 98,000 לא-יהודים, לעומת 93,000 יהודים. *ידיעות סטטיסטיות* ב 45, 389 (1952), א"מ ג' 2214/24 "רשימות היישובים של ערביי ישראל".

13 יאיר בוימל *צל כחול לבן: מדיניות הממסד הישראלי ופעולותיו בקרב האזרחים הערבים, השנים המעצבות 1958-1968* (2007); אוסצקיילזר "הממשל הצבאי", לעיל ה"ש 11, בעמ' 131.

לשנת 1966, חרף כישלוננו במניעת כניסתם של מסתננים לישראל, ואף שוועדה שמונתה בידי הממשלה קבעה כי אין נימוקים ביטחוניים המצדיקים את קיומו.¹⁴ המשטרה שימשה בתקופה זו "הזרוע המבצעת של הממשל הצבאי",¹⁵ עובדה שהפכה את עבודתה למורכבת יותר, על רקע השסע הלאומי העמוק ותקופת בינוי האומה. שסע, שעלול היה להיות מתורגם לשיטור מיליטריסטי של המיעוט בשל חשש ביטחוני מפניו, באופן המנוגד לעקרונות הדמוקרטיה;¹⁶ להתנגשות בין חוקי המדינה לבין תרבות המיעוט; לאכיפה מפלה המעודדת את תיוגן של קבוצות מיעוט; ולתחושות ניכור, קיפוח ואפליה היוצרות פערים מובנים בין המיעוט לרוב, ועלולות להגביר את היקף הפשיעה בקרב קבוצות המיעוט.¹⁷

אתגרים אלה מופיעים ביתר שאת בתקופות בינוי אומה, המתאפיינות בחילוקי דעות פוליטיים עזים, ובמאבקים על משאבים ועמדות כוח, הן בתוך ההגמוניה עצמה, והן בינה לבין קבוצות המיעוט. הסמכות לשימוש בכוח המוקנית למשטרה מעצם תפקידה, מקנה לה עוצמה יתרה ומגבירה את פוטנציאל הנפיצות למרקם החברתי העדין ההולך ומתגבש. בתקופות אלה הציבור עוקב בדריכות אחר התנהלות המשטרה: באיזה אופן ינוצל הכוח המופקד בידה, באילו אמצעים תשתמש, ולאילו מטרות. הטמעה ראויה של עקרונות יסוד דמוקרטיים במשטרה, ובמרכזם הזכות לחירות ולביטחון לאזרחים, תשמש כמצע חשוב בהכרה בממשל החדש, בעוד תפיסת המשטרה כפועלת לקידום אינטרסים של ההגמוניה תוך הזנחת האינטרסים של קבוצת המיעוט, עלולה להעניק לה תדמית ירודה ואמון מצומצם מצד האחרונים. לפיכך התפתחותו של שיטור יעיל בחברות בתהליכי מעבר היא מרכיב חיוני בהתפתחות הלאומית על כל היבטיה.¹⁸

בתקופת התבססותה הטמיעה משטרת ישראל בתוכה בליט ברירה את מורשת משטרת המנדט, שהשפיעה במידה רבה על עיצוב המבנה הריכוזי וההיררכי שלה, הטביעה את

14 שרה אוסצקי-לזר "שכרו המפוקפק יוצא בהפסדו הוודאי – הוויכוח על נחיצות הממשל הצבאי 1955–1959 וההכרעה להמשיך בו" צומתי הכרעות ופרשיות מפתח בישראל 334 (דבורה הכהן ומשה ליסק עורכים 2010).

15 יחזקאל סהר סיפור חייו: זכרונות המפכ"ל הראשון של משטרת ישראל (1992).

16 משה בלאיש אלימות מדינתית קיצונית נגד מיעוטים בדמוקרטיה: השוואה בין מקרי בוחן (חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת חיפה 2018).

17 למקצת מן הספרות רחבת ההיקף על אודות מורכבות השיטור בחברה מרובת תרבויות, הכוללת טענות אלה, ראו למשל: Barbara Perry, *Nobody Trust Them! Under and Over-Policing Native American Communities*, 14 CRITICAL CRIMINOLOGY 411 (2006); Robin Fletcher, *Policing a Complex Community: Political Influence on Policing and its Impact on Local and Central Accountability*, 15(3) JOURNAL OF COMMUNITY & APPLIED SOCIAL PSYCHOLOGY 170 (2005). למצב בישראל, ראו חסיסי וליטמנוביץ, לעיל ה"ש 8, בעמ' 268–270, וכן את קובץ המאמרים שיטור בחברה מושועת (אורי גופר וגיא בן פורת עורכים 2013).

18 נעמי לבנקרון "בין גלוי לנעלם: היסטוריוגרפיה של משטרת ישראל בעשור הראשון" משטרה והיסטוריה 1, 17, 26–28 (2019).

חותמה בערכיה ובשיטות פעולתה, ועיצבה את תפקודה היומיומי. נוסף על כך, נדרשה משטרת ישראל בשנותיה הראשונות להתמודד עם מחסור מתמיד במשאבים, תקנים, כוח אדם, וכן עם מציאות חברתית ופוליטית רעועה ומורכבת, מרובת שסעים, מחלוקות, הפגנות ואלימות פוליטית.¹⁹ על רקע זה יש להבין את שילוב הזרועות בין הצבא למשטרה במסגרת הממשל הצבאי ומחוצה לו, ביחס לשיטור החברה הערבית ומאפייניו.²⁰ לפיכך, שתי הרמות שהוזכרו לעיל ביחס המדינה לחברה הערבית, הופיעו גם ביחס המשטרה כלפיה: הרמה ההצהרתית-השוויונית, ולפיה יחסה לכל האזרחים יהיה שווה, לצד הרמה המעשית שהושפעה במידה רבה מהחשש הביטחוני, ומתפיסת החברה הערבית כגיס חמישי, המצריכה מעקב מוקפד אחר מהלכיה.²¹ חרף החששות מפני האזרחים הערבים, עיקר הפשיעה הייתה מצד הפליטים דווקא, שחזרו כמסתננים אל ישראל, וביצעו לעיתים עבירות אלימות ורכוש, וגם עבירות רצח. פשיעה פלילית של אזרחים ערביים-ישראלים התפתחה על רקע מגבלות הממשל הצבאי, ובעיקר עבירות של תנועה במרחב ללא היתר מתאים,²² ועבירות על רקע הקונפליקט התרבותי שנוצר במסגרת מפגש בין המודרנה לבין המסורתיות הערבית, בעיקר בקרב הנוער הערבי.²³

הכפר צפורה במעבר ממנדט למדינה: נוכחים נפקדים בגליל

הכפר צפורה שימש מקום התיישבות מרכזי לדתות שונות במשך מאות שנים, וזאת הן בשל מיקומו בדרך שקישרה בין עכו לטבריה, בגליל התחתון, והן בשל מיקומו הטופוגרפי הגבוה, שהעניק לו יתרון אסטרטגי.²⁴ לצד חשיבותו הגאוגרפית, נודעה ליישוב גם חשיבות היסטורית הן ליהדות, שכן עיר יהודית התקיימה שם מאז תקופת החשמונאים, ופעלו בה כמה מחכמי המשנה, והן לאסלאם, בעיקר בשל התנהלות תושבי הכפר בתקופת המנדט, שתפורט בפרק זה, שהפכה אותו לסמל לאומי פלסטיני.

Meir Hovav & Menachem Amir, *Israel Police: History and Analysis*, 2(2) POLICE STUDIES 19 (1979); 5, 8 לבנקרון, שם; שלומי שטרית "בשוטר תלוי הדבר...": משטרת ישראל ואמון הציבור 1953-1948 "משטרה והיסטוריה" 50, 1 (2019).

20 שטרית, שם.

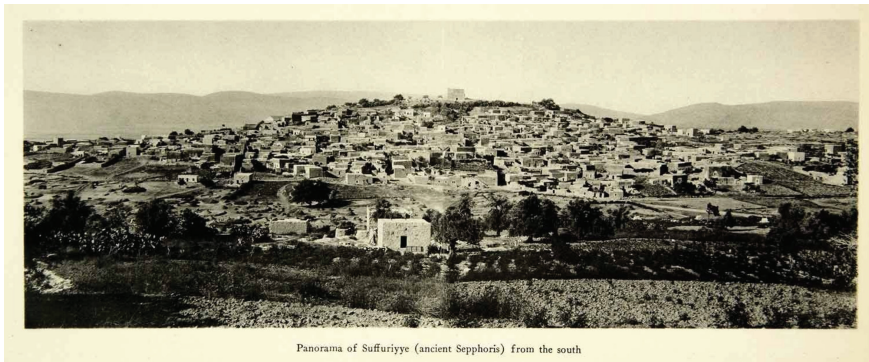
21 ועדת משנה ב' "הצעה להקמת משטרה במדינה העברית", א"מ ג' 110/26 "וועדת המשנה ב'". ראו גם עודד רון "עשר שנים לפחות הוא מהלך בין הצללים": שוטרים מקבוצות מיעוט במשטרה העברית (1947-1958) "משטרה והיסטוריה" 2, 15 (2020).

22 אלינה קורן "קרימינליזציה של קונפליקט פוליטי – פשיעה בקרב האזרחים הערבים בשנות החמישים" פלילים ח 168 (1999).

23 דוד רייפן "דפוסים ומניעים של עבריינות נוער בקרב הערבים בישראל" (משרד הסעד, המחלקה למחקר ותכנון 1965).

24 יוני שפירא *הכפר צפורה (صفورية)* מוקד הלאומנות הפלסטינית בגליל התחתון (1928-1948) (חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת בריאלין 2022).

לאורך כל תקופת המנדט היה צפוריה הכפר הגדול ביותר בנפת נצרת, ועם סיומה, בשנת 1948, היה זה אחד מחמשת הכפרים הערביים היחידים בישראל שמספר תושביהם עלה על 5,000 איש.²⁵ מספר תושביו הרב, כמו גם עושרו, תרמו במידה רבה להפיכתו למוקד רבי-עוצמה של המאבק הלאומי הערבי, הן בהיבט האידיאולוגי והן בהיבט המעשי. מכלול נרחב של אירועים שהתרחשו בתקופת המנדט בשטח הכפר או בוצעו בידי תושביו, נתפסו בידי הבריטים והיהודים כיוצאי דופן בחומרתם ובמשמעותם. אירועים אלה הפכו את צפוריה בעיניהם למוקד קיצוני של הלאומנות הפלסטינית בגליל התחתון, ולפיכך, בהכרח, לסיכון.

Panorama of Saffuriyye (ancient Sepphoris) from the south

איור 1: צפוריה (1940)

Library of Congress — Matson (G. Eric and Edith) Photograph Collection

בין האירועים שהתרחשו בשטח הכפר ניתן למנות את הקמת סניף "אגודת צעירים מוסלמים" בשנת 1929, שנתפסה כהתארגנות הצבאית החשובה ביותר באותה תקופה וחבריה השתתפו בין היתר ברצח הכפול של אב ובנו בביתם בנהלל בשלהי שנת 1932,²⁶ את הפיכתו למרכז פעילותן של הכנופיות הערביות בכל הארץ במהלך המרד הערבי

25 נתון זה מבוסס על שלושה סקרי אוכלוסין שערכו הבריטים בתקופת המנדט, ובעיקר זה משנת 1945, Village Statistics, Palestine (1948-1917), Department of Statistics, Jerusalem, April, 1945 וכן על אומדן דמוגרפי שהוגש לוועדה האנגלו-אמריקנית בשנת 1946 ולוועדת האו"ם (אונסקו"פ) בשנת 1947 (אם כי בשני המקרים מדובר באומדן בלבד).

26 יובל ארנון-אוחנה **חרב מבית – המאבק הפנימי בתנועה הפלסטינית 1929-1939**, 166, 265 (1981); יואב גלבר **קוממיות ונכבה: ישראל, הפלסטינים ומדינות ערב, 1948**, 20 (2004). וראו למשל, HAIM GERBER, REMEMBERING AND IMAGINING PALESTINE: IDENTITY AND NATIONALISM FROM THE CRUSADES TO THE PRESENT 133 (2008); STEVEN WAGNER, BRITISH INTELLIGENCE AND POLICY IN THE PALESTINE MANDATE, 1919-1939, 220-221 (UNIVERSITY OF OXFORD — RESEARCH THESIS SUBMITTED FOR THE DEGREE OF DOCTOR OF PHILOSOPHY, LONDON, 2014).

(1936-1939),²⁷ ואת הקמת סניף "ההסתדרות הנאצית הערבית" בשנת 1942, שקידמה פעילות פרו־גרמנית בארץ וחתרה להידוק הקשר עם אגודות דומות בישראל.²⁸ נוסף על כך, תושבי צפורה היו ממקימי קבוצת "הדרווישים",²⁹ קבוצה שהייתה מהבולטות מבין ההתארגנויות המחתרניות בתקופת המרד הערבי,³⁰ ושבין היתר הייתה אחראית לרצח מושל הגליל לואיס אנדריוס ושומר ראשו בספטמבר 1937.³¹ מאוחר יותר, בשנת 1948, השתתפו לוחמים רבים מצפורה במאבק לבלית כבוש הגליל בידי צה"ל, תוך שהכפר עצמו משמש כבסיס יציאה מרכזי לכוחות הערביים החמושים כנגד היישובים היהודיים וכנגד הבריטים שנותרו באזור.³²

בשל כל אלה סומן הכפר בידי בריטים ויהודים כאחד, כמעוז לאומני ואידיאולוגי שסכנה רבה נשקפת ממנו. מפקד משטרת נצרת במשטרת המנדט טען כי "אנשי צפורה, [היו] ידועים בפראותם ומשובתם היתרה אפילו בפלשתינה הפרועה",³³ ועל כן התקינה המשטרה כבר בשנת 1923 מכשיר טלפון בצפורה: אחד מתוך 24 מכשירי טלפון שנמצאו אז בארץ כולה.³⁴ משלהי 1937 ובמהלך המרד הערבי חיילים בריטים איישו בקביעות מאחז צבאי בצפורה.³⁵ בשנת 1938 דיווח המודיעין הצבאי הבריטי כי "צפורה הוא כפר רע עם מוניטין רע. אנטי בריטי, אנטי יהודי. בעל עמדה תקיפה מאוד. נחשב למקום בו מוסתרים אמצעי לחימה רבים".³⁶ במהלך מלחמת העולם השנייה הוקם מחנה צבאי

27 ארכיון תולדות ההגנה (להלן: את"ה) 8/2/384 "מרכז הכנופיות כיום"; "מזיכרונות סאלח מוסא ותאופיק איסמעיל" – צפורה: צפחאת משרקה מן ג'האדנא – אלג'ר אלית'אני 136-138, 157 (ג'מעית ואלישג'רה ואל'חיה ואל'ד'כרה ואל'תראת' אל'שעבי אל'פלסטיניה, בירות (2001).

28 את"ה 8/3/502 "ללשי מלוט. בינו יודע" (23.9.1942); את"ה 8/3א/529 "ללשי מלוט. בינו יודע – דו"ח פוליטי" (5.10.1942).

29 "הקסאמים" (22.6.1942) את"ה 8/3/127.

30 יגאל אייל האינתיפאדה הראשונה 48 (1998).

31 יוני שפירא "ההתנקשות החשובה ביותר: רצח לואיס אנדרוס, מושל הגליל הבריטי, אוהד הציננות", עת'מול 289 (2024); "מאסרים רבים עקב רצח אנדריוס" דבר 28.9.1937, 1; "הטרור הערבי שלא נבלם על ידי המשטרה גובר והולך" דבר 28.9.1937, 1.

32 "חזית הצפון במלחמת השחרור – מבצע 'דקל'" מצע למבצעים בחזית הצפון (ירמיהו ואלכסנדרוני) – עם תום ההפוגה (29.6.1948) (מטכ"ל/אג"מ. חזית הצפון), ארכיון יד טבנקין 12-752/3; "מרוץ עם הזמן בצפון" הארץ 16.7.1948, 3. ראו גם יוני שפירא "יוזמת השלום של היישוב היהודי בעמק יזרעאל, 1948" עת'מול 287 (2024).

33 דוגלס י' דוף אביר הגליל 128 (2002).

34 גרעון ביגר מושבת כתר או בית לאומי 121 (1983); רחלה מקובר שלטון ומנהל בארץ ישראל 1917-1925, 68 (התשמ"ח).

35 ראו למשל 52-53 THE HAMPSHIRE REGIMENTAL JOURNAL 33(2) *Company Y Memories* (1938).

36 "Reports on villages" (14.5.1938), א"מ פ"י 3059/9 "שונות".

בריטי גדול על אדמות הכפר רינה הסמוך לצפוריה,³⁷ אולם שמו היה "מחנה צפוריה 235" דווקא, עובדה המלמדת על המטרה שלשמה הוקם.

ביולי 1948 כבשו כוחות צה"ל את הכפר, ותושביו נמלטו ממנו, מחשש מנקמה על התנהלותם כלפי יהודים בתקופת המנדט.³⁸ מרבית תושביו פנו צפונה, וחצו את הגבול ללבנון וסוריה;³⁹ מיעוט מהם עברו להתגורר בנצרת ובכפרי הסביבה; וקבוצה שלישית המתינה במקומות מסתור בגליל לשעת כושר שבה יוכלו התושבים לחזור לביתם. בעשור הראשון הייתה תופעת הסתננות הפליטים לתחומי הארץ שכיחה ומוכרת. הם עשו זאת מתוך רצון להתאחד עם בני משפחתם, בשל הקושי להתקיים בחוץ, או מתוך כוונה לפגוע במתיישבים החדשים.⁴⁰ אך באזור הגליל הייתה התופעה חמורה במיוחד: "ההסתננות בגליל גוברת" טען שר המשטרה והמיעוטים בכור-שלום

איור 2: ציפורי, 1948. אוספי ביתמונה, צילום: אליעזר סקלרץ

שטרית בישיבה שערך בנושא, "האנשים שברחו מכפרם והיו בגאיות ובמערות חוזרים לכפרים. הבעיה מטרידה והמפקח הכללי של המשטרה טוען, שאם יימשכו כך הדברים יהא צורך בכיבוש הגליל מחדש".⁴¹ גם פליטים רבים מצפוריה לא התמידו בשהותם בלבנון ובסוריה ובחרו לחזור לישראל במסע רגלי שהיה כרוך בסיכון,⁴² והשר שטרית טען כי "בכפר צפוריה הסמוך לנצרת הבעיה חמורה במיוחד בעיני אנשי הממשל הצבאי".⁴³ לפיכך, התמודדות הרשויות עם פליטי הכפר התמקדה בפעולות שנועדו להרחיקם ממנו. אלישע סולץ, המושל הצבאי של אזור נצרת, התנגד לבקשותיהם של פליטי צפוריה

37 Agreement 1449/1/1, א"מ מ'2677/37 "Military Camp — Saffuriya 1948-1944".
 38 YOAV GELBER, PALESTINE 1948: WAR, ESCAPE AND THE EMERGENCE OF THE PALESTINIAN REFUGEE PROBLEM 62 (2006).

39 מצטטא כבהא ורונית ברזילי "פליטים בארצם: פליטים פנימיים במדינת ישראל 1948-2006" סקירות על הערבים בישראל 20 (המכון לחקר השלום 1996).

40 בני מוריס קורבנות: תולדות הסכסוך הציוני-הערבי 1881-2001, 255-258 (2003); אורן ברכה "ספק מסכנים, ספק מסוכנים: המסתננים, החוק ובית המשפט העליון 1948-1954" עיוני משפט כא(2) 333 (התשנ"ח).

41 פרוטוקול ישיבה 3 של "ועדת העברת הערבים" (15.12.1948), א"מ ג'1322/22 "פליטים ערבים".
 42 "תתקדמו קדימה, אל תסתכלו" כל העמק והגליל 16, 28.6.1991; "השלטונות רוצים להחזיר ללבנון צעיר ערבי שגילה את אביו בישראל" קול העם 5.5.1965, 8; "מוסא ואיסמעיל" צפוריה - צפחאת משרקה 152-153 (2001).

43 שם.

לחזור לכפר, והציע ל"פליטים הפנימיים" מביניהם חלופות שיוכח. הוא נימק זאת באופן מעשי ותודעתי משולב: "כפרים אלו היו בחלקם הגדול מרכזים חזקים לפעולות איבה נגד כוחותינו [...] נוסף לעניין הפסיכולוגי של החזרת אוכלוסייה למרכזי התנגדות לשעבר, אין ליישב כאן ערבים ו/או פליטים כדי לא להפריע להתפתחות יישובים יהודים באופן סדיר".⁴⁴ עקב כך הוכרז האזור הסמוך לצפורה כשטח צבאי סגור, וגורמי הביטחון פעלו בו באינטנסיביות: הוצב בו כוח צבאי,⁴⁵ ומאמצע נובמבר 1948 החזיק צה"ל חיל מצב קבוע במקום שערך סיורים והקים מחסומים ונקודות פיקוח.⁴⁶ מי שהתקרב לכפר הסתכן בירי לעברו.⁴⁷ הפליטים לא אמרו נואש, והגיעו לכפר בדרכים חלופיות, שבהן סברו כי יקשה על החיילים לאתרם,⁴⁸ אך לעיתים נורו למוות בידי החיילים,⁴⁹ או נעצרו ואז זכו ליחס של אויב שנשבה, וכונו "שבויי ציפורי".⁵⁰

עד ינואר 1949 המשיכו להתגורר בכפר תושבים שקיבלו היתר לכך מן הצבא, ובעיקר נשים וזקנים.⁵¹ עם זאת, בראשית ינואר 1949 צה"ל דרש מהם לפנות את הכפר בתוך יממה, עד לתאריך 10.1.1949, בצעד שנתפס בידי המושל הצבאי כ"העברה מאורגנת ומתואמת" ולא כגירוש דווקא: "לרשות התושבים הנ"ל הועמדו ע"י המושל הצבאי בנצרת מספר מכוניות משא צבאיות אשר עזרו להם להעביר את מטלטליהם. הפינוי הושלם מבלי כל אינצידנטים [תקריות] עם הצבא".⁵² רוב הפליטים התיישבו באזור נצרת, אך גם בשפרעם, בעכו ובכפרים אחרים באזור, שם חיו תחת מגבלות קשות.⁵³

44 "העברת אוכלוסיה ערבית" [ללא תאריך ושם מחבר, אך בציון שמות הדוברים, לרבות סולץ], א"מ ג' 297/58 "מיעוטים".

45 מכתב מירשאל ז' ב/מפקד מחוז העמק אל מטכ"ל/אג"ת (25.8.1948). ארכיון צה"ל ומשרד הביטחון (להלן: אצו"מ) 79-1864/1950 "א. חטיבת כרמלי ב. חטיבת הראל ג. גולני 30.9.1948-11.6.48".

46 הנחיות מאת סגן אלוף ב' ענבר, מפקד מחוז הגליל, אל גדוד 103 (12.11.1948), אצו"מ 65-1096/1949.

47 "הנחיות מבצעים/חטיבה 9 אל המושלים הצבאיים/ מפקדי מחוזות ומג"דים, בעניין 'ארגון השלטון בשטח הכבוש - הוראות כלליות'" (16.11.1948), אצו"מ 65-1096/1949.

48 ריאיון של המחבר עם עבד אל-רחמן נג'ם (8.5.2020).

49 BENNI MORRIS, THE BIRTH OF THE PALESTINIAN REFUGEE PROBLEM REVISITED 446 (2004).

50 א"מ ג' 17115/9 "שבויי ציפורי".

51 זאת, קרוב לוודאי, הן בשל בריחתם של גברים צעירים מן הכפר, בשל חשש מכוחות הצבא הישראליים, והן בשל נישואי כמה נשים לגבר אחד. חלק מתושבי הכפר בתקופה זו שיתפו פעולה עם "ההגנה" לפני המלחמה, ופעילי "ההגנה" גמלו להם בהסדרת מעמדם בכפר לאחר המלחמה, גם אם באופן זמני. ריאיון עם סלים מחמד נג'ם (22.9.1995).

52 מכתב ממושרד המיעוטים (ליד המושל הצבאי), נצרת, אל משרד המיעוטים (הקריה) (13.1.1949), א"מ ג' 302/94 "הכפר ציפורי".

53 חוקרת ההגירה כהן-קסטרו טענה שפליטים רבים הניחו כי בשל קדושתה של נצרת, יימנע צה"ל מלפגוע בה ובתושביה, ונדמה שהצדק אכן עימה. ראו אילת כהן-קסטרו "תמורות במאזן הדמוגרפי בנצרת במאה השנים האחרונות" *מגמות* מה (3) 517 (2008).

פליטי צפוניה נאבקו בכלים שונים – משפטיים וחברתיים – במטרה לחזור ולגור באדמות הכפר. נציגיהם הלינו פעמים רבות על התנאים הקשים שבהם חיו,⁵⁴ ודרשו פתרון מהיר וראוי, אך ללא הועיל: חוק נכסי נפקדים (1950)⁵⁵ שינה את מתאָר שטחו של הכפר, ועל אדמתו הוקמו יישובים יהודיים: מושב ציפורי וקבוצת הסוללים (1949), ומאוחר יותר – חנתון (1983) והושעיה (1982). באוקטובר 1952 הוגדר הכפר בידי הרשויות כשטח צבאי סגור, והכניסה אליו הותנתה בקבלת אישור משטרתי בכתב. האישור הוענק ליום אחד בלבד, ללא אפשרות לינה.⁵⁶ בסוף שנת 1954 קבע הרמטכ"ל שיש למנוע את חזרת פליטי צפוניה לכפר, כיוון שהיא "נוגדת את האינטרס הביטחוני של האזור" והנחה את הגמ"ר צפון "על הפסקת כל משא ומתן עם פליטי ציפורי על החזרתם לשטחים הנ"ל".⁵⁷ כך, המיטה המלחמה אסון גם על פליטי צפוניה. מקהילה מבוססת, גאה, בעלת מעמד מוביל בחברה הערבית, הפכה לקהילה חסרת אדמות ובתים, ויתרה מזו גם מארגה החברתי והפוליטי נפרם, ופליטיה נותרו ללא תשתית מבוססת ואיתנה שתאפשר צורכי מחיה בסיסיים, וללא תחושת הכבוד, הגאווה והמוסגלות שעיצבה את התנהלותם עד אז. אך במקביל להתדרדרות במצבם של פליטי הכפר, היו אלה שנות התפתחות, השתקעות וצמיחה עבור האוכלוסייה היהודית בישראל. להקמת מושב ציפורי נודעה חשיבות רבה במיוחד במרחב,⁵⁸ שכן הוא שימש סמל מובהק לקהילה היהודית שישבה באזור הגליל מתקופת החשמונאים, ותושביו החדשים של המושב נתפסו כמי "שגאלו את אדמות ציפורי" הנטושה וההרוסה.⁵⁹ הקמת המושב שילבה בתוכה שלושה יתרונות: היא סיפקה

54 בנושא מצוקתם של הפליטים ראו למשל את המסמכים המופיעים בתיק א"מ ג-308/38 "פליטים בנצרת".

55 בויםל צל כחול לבן, לעיל ה"ש 13, בעמ' 186-187.

56 קרוב לוודאי שהכוונה הייתה בעיקר לאזור בתי המגורים של הכפר, שנותרו במקום מרוחק ממבני המגורים של מושב ציפורי. ארכיון אישי – יוסף ושיץ אוסף מסמכים בנושא ערביי ישראל "רישיונות יציאה לערבים – חלוקת המרחב", הממשל הצבאי גליל גושים אל קציני המבצעים (27.10.1952), ארכיון השומר הצעיר יערי 27-35-95 (3).

57 מכתב מסא"ל אהרון חרסינה, רע"ן התיישבות בשם רמ"ח מבצעים, אל מנהל רשות הפיתוח, והיועץ לענייני ערבים, (26.9.1954), א"מ גל-17038/18 "אנשי צפוניה (ציפורי)". ראו בעניין זה גם את מכתבו של סא"ל חרסינה אל ראש מחלקת מבצעים בהגמ"ר צפון (22.3.1955) בנוגע להחזרת הקרקעות באזור ציפורי, אצו"מ 78-644/1956 "הגנה מרחבית – צפון".

58 ראו למשל מכתב מאליעזר ברוצקוס, מנהל מחלקת מחקר וחקר באגף התכנון, אל מנכ"ל משרד הפנים (13.2.1955), ארכיון בן-גוריון (להלן: אב"ג) 133346 "תוכניות להקמת נצרת עילית, בעיית יהוד הגליל, פתוח ציפורי בגליל הדרומי". את המכתב הציג ראש הממשלה בן-גוריון בעת דיון בנושא "פתוח ציפורי בגליל הדרומי", ונסקרו בו היתרונות הרבים שבהרחבת מושב ציפורי.

59 "כפר של עשירים שהפכו קבצנים" זמנים, לעיל ה"ש 4.

חלק מהפתרון המעשי שנדרש לבעיית יישוב העולים,⁶⁰ היא הוצגה כנובעת מחלוציות ציונית, ונתפסה כמשעתקת ומחדשת את המסורת היהודית המקומית.⁶¹ האפוטרופוס הכללי על נכסי נפקדים החכיר את האדמות שעליהן היה אמון לחוכרים יהודים, שיטפלו בהן עד שיוכרע יעדן. באוגוסט 1949 הוזמנה קבוצת עיתונאים להצטרף לסיור שבו יוכלו להתרשם מפעילות המשרד ביחס לרכוש הנטוש, ובין היתר סיירו באזור ציפורי. עיתונאי "על המשמר" שהצטרף לסיור, תיאר את יופיו של המקום, ואת פוריותה של האדמה:

בעמק ציפורי, לצידי הכביש נצרת-שפרעם, מוריקים בוסתנים, האדמה מעובדת, מושקית. עפי"ר מגדלים פה עצי רימון, אך מצויים גם עצי-פרי שונים: תאנים, אגוזים, שזיפים, משמיש וכו'. הבארות הרבות, הבריכות ומי המעניין, עין הקסטל, הזורמים בתעלת ביטון, מעידים על העושר הרב הצפון באדמת העמק הזה. אלה הם ערביי הכפר כנה המעבדים את הבוסתנים וגני הירק כשכירים אצל החוכרים היהודיים מחיפה ומזיכרון-יעקב.⁶²

עוד תיאר עיתונאי "על המשמר" כי "הכפר נעזב לגמרי מתושביו הערבים ובמקומם באו עולים חדשים. בכניסתנו לכפר אנו רואים פועלים יהודים וערבים מתקנים ומשפצים את הבניינים ההרוסים למחצה".⁶³

במהלך הסיור נפגש מזכיר מושב ציפורי עם העיתונאים וסיפר להם כי במקום מתגוררים כיום 122 תושבים, רובם עולים מבולגריה, היתר מטורקיה, רומניה ומצרים, ובקרוב ייפתחו במקום בית ספר וגן ילדים. עוד סיפר המזכיר "לעת עתה הם מעסיקים גם פועלי בניין ערביים מנצרת הסמוכה. התחילו בחריש, הכשרת הקרקע". כמה מפועלים שכירים אלה, בחקלאות ובבניין, היו קרוב לוודאי מפליטי צפוריה, שמצאו את עצמם מעבדים את אדמותיהם לשעבר, ומשקמים את בתיהם החרבים עבור אחרים.

המתיישבים החדשים התגוררו בצריפים שסיפקה הסוכנות היהודית, וכן בבתי האבן של הכפר צפוריה שנותרו על תילם.⁶⁴ למחייתם, קיבלו מהמדינה שטחי אדמה ופרות,

60 אהרון שי "גורל הכפרים הערביים הנטושים במדינת ישראל ערב מלחמת ששת הימים ואחריה" *קתדרה* 105, 152 (2002).

61 ריאיון עם נתן כרמל חבר מושב ציפורי (4.6.2000), ארכיון עמק יזרעאל 1-111.12-1 מקבץ שני; "מושב ציפורי" *דבר* 12.4.1951, 4; "חיים חדשים בציפורי העתיקה" *מעריב* 8.6.1951, 5; "מים ואור בחג החומש בציפורי" *דבר* 6.8.1954, 3; "מן העיר אל הכפר – הלוח ושוב?" *על המשמר* 5.4.1955, 2.

62 "הרכוש החקלאי הנטוש ועיבודו" *על המשמר* 18.8.1949, 2.

63 שם.

64 *ספר ראשונים*, לעיל ה"ש 4, בעמ' 15, 54, 59, 63, 112; "בעמק יזרעאל" *הצפה* 30.8.1949, 3; "ביקורי בצפורה ובסביבה" *דבר* 26.10.1949, 2.

והחלו לעסוק בענפי חקלאות שונים.⁶⁵ עם זאת, החיים במושב לא תמיד היו פשוטים, ומאחת העדויות בחקירת הרצח עלה כי מרצ'ל פדר סיפר לאחד מחבריו "שאמנם הוא עצמו מסודר יפה, כי הוא מקבל משכרת קבועה בתור מנהל בצרכניה ואשתו עובדת בבית, אולם ישנם הרבה תושבים בצפורי שאין להם פרוטה כדי לשלם עבור הלחם שמקבלים במנות בצרכניה, כך שהוא עצמו משלם עבורם מכיסו".⁶⁶

חרף העובדה שמרבית תושביו הערבים של הכפר עזבו אותו עוד בטרם הגיעו אליו המתישבים החדשים, המשיכו שתי נקודות מפגש להתקיים בין שני העולמות: זה הנורמטיבי, וזה הפלילי. במישור הנורמטיבי, נפגשו התושבים הוותיקים והחדשים באזורי המרעה עם הבקר, ומן העדויות בתיק החקירה עלה כי שניים מהפליטים נהגו לרכוש מוצרים בצרכנייה ביישוב.⁶⁷ נוסף על כך, כמה מהם עבדו, כנראה, כשכירים במושב. מרצ'ל פדר, כפי שאתאר בהמשך, ניהל משא ומתן עם אחד מפליטי הכפר על האפשרות שיפתח בו בית קולנוע.⁶⁸

אך לצד התנהלות נורמטיבית זו, היו גם אירועים במישור הפלילי. פליטי צפוריה ביצעו עבירות כנגד תושבי ציפורי ורכושם. כבר במאי 1949 הביע ראש הממשלה בן-גוריון חשש ביומנו כי פליטי צפוריה מבצעים עבירות חמורות בגליל: "יש קבוצה טרוריסטית בגליל" טען, "אנשי ציפורי לשעבר שנמצאים בלבנון [...] המטרה [שלהם] – טרור בישראל".⁶⁹ בפברואר 1955 צוין במאמר בעיתון "זמנים", כי אדמות ציפורי הפכו בשנים האחרונות ל"נקודת מוקד של התנגשויות, מעשי חבלה וחילוכים".⁷⁰ אך תשומת הלב הציבורית שהופנתה לעבירות פליליות "רגילות" או בתוך החברה הערבית עצמה הייתה נמוכה, בעוד עבירות בעלות מאפיינים לאומניים כנגד יהודים זכו לתשומת לב ציבורית רבה יותר.

שטחי המרעה והחקלאות של המושב משכו במיוחד פעולות היזק מצד פליטי הכפר. "הערבים שישבו בצפוריה נמלטו או הוכרחו לנטוש את כפרם עם כיבושו [...] אך הם לא שכחו את אדמותיהם הטובות שנמסרו ליהודים, כי אין הם מחמיצים כל הזדמנות

65 ארנון גולן "עיצובו מחדש של המרחב הערבי לשעבר וכינונו של מרחב ישראלי (1948-1950)" **מלחמת העצמאות תש"ח-תש"ט**, דיון מחודש 946, 958 (2004); מכתב מאת חירם דנין, מנהל אזורי במנהל מקרקעי ישראל, אל המחלקה להתיישבות של הסוכנות היהודית, תל אביב (16.2.1950), הארכיון הציוני המרכזי KKL5/18694 "צפורי – מסירת אדמה"; סקירה מאת יוסף גבעולי אל המחלקה להתיישבות באזור הצפון (10.7.1949), הארכיון הציוני המרכזי KKL5/17000 "צפורי קב" הסוללים – מסירת אדמה תש"ח-תש"ט"; **ספר ראשונים**, לעיל ה"ש 4, בעמ' 9, 13, 116; יומנו המלא של בן-גוריון 44 (9.10.1950), אב"ג 219767.

66 עדותו של צ'פליק (1.4.1953), תיק הרצח, לעיל ה"ש 6 (להלן: עדותו של צ'פליק).

67 עדותו של אחמד כליל (1.4.1953), שם.

68 עדותו של צ'פליק, לעיל ה"ש 66.

69 יומנו המלא של בן-גוריון 2 (9.5.1949), אב"ג 226087.

70 "גן המריבה" הפרסי בציפורי "זמנים 3, 4.2.1955.

לשוב ולבקר בהן [...] בלוויית עדרי צאן שמשחיתים את שדות הפלחה של המתיישבים היהודים" דיווח עיתונאי "מעריב", ימים ספורים לאחר בני הזוג פדר.⁷¹ רכוש וציוד חקלאי נגנבו או הושחתו,⁷² שטחי יכול וצמחייה נשרפו, לפחות חלקם מתוך זדון,⁷³ תוך הסבת נזק כבד למאות דונמים של גידולים חקלאיים, לרבות עצי זית שנשתלו בידי פליטי הכפר.

אירועים אלה גרמו לעוגמת נפש רבה לתושבים החדשים, והפגיעה הכלכלית בהם הייתה קשה ומוחשית, מה גם שהיא הגבירה את חששם של העולים שהגיעו לישראל מפני התיישבות באזורי הספר. לפיכך, המצב הצריך מענה מהיר ויעיל. "שכבת ההגנה" הביטחונית שנועדה לעטוף את היישוב כללה ארבעה רבדים: הראשון, הממשל הצבאי; השני, המשטרה, שהוכפפה לפקודת הממשל הצבאי, וכבר במאי 1949 הנחה יחזקאל סהר, מפכ"ל המשטרה הראשון, את מפקדי המחוזות להורות לכל הנפות "שהמשטרה היא הזרוע המבצעת של הממשל הצבאי, ויש למלא את בקשתם בכל מקרה של פניה למשטרה בענייני ביטחון";⁷⁴ רובד ההגנה השלישי היה אפשרויות השימוש שהוענקו למשטרה במשאבים שלא עמדו לרשותה בחקירת פשיעה שביצעו אזרחים יהודים, כגון תקנות ההגנה (שעת חירום) 1945, שימוש בש"ב וכן ב"יחידה לתפקידים מיוחדים" (לת"ם), אשר טיפלה מטעם המשטרה בעניינים הקשורים לאזרחים ערבים;⁷⁵ והרובד הרביעי היה מערך הביטחון השוטף המקומי,⁷⁶ שבראשו עמד במושב ציפורי רכז הביטחון סנדו זילברמן.

71 "הרצח המסתורי בגליל", לעיל ה"ש 1; וראו גם "ערבים התנכלו ליבול בציפורי" **שערים** 11.5.1953, 3.

72 ראו למשל "ערבי גנב מנוע מרכוש נטוש בציפורי" **חרות** 8.4.1949, 6; "נעצרו ששה חשודים בהצתת מכון מים" **הארץ** 17.1.1955, 2; "ששה נעצרו כחשודים בפיצוץ משאבת 'הסוללים'" **דבר** 17.1.1955, 4 (במקרה האחרון, שהתרחש בינואר 1955, התעורר החשד כיוון שהייתה זו פעם שנייה בתוך חודשים ספורים שהתלקחה דליקה בנסיבות דומות, ונמצאו עקבות ממקום הדליקה לכפר עילוט, שם התגוררו כמה מפליטי צפורה).

73 ראו למשל "300 דונם זיתים עלו באש בציפורי" **חרות** 31.7.1953, 8.

74 (25.5.1949), א"מ ל-2293/19 "הממשל הצבאי". וראו גם הנחיות שנשלחו מהמט"ר אל מפקדי מחוזות המשטרה (13.1.1950), אצו"מ 922/1952-111 "הגדרת סמכויות בין הממשל הצבאי והמשטרה".

75 יאר בוימל "עקרונות מדיניות האפליה כלפי הערבים בישראל" **עיונים בתקומת ישראל** 16, 391, 392, 397 (2006); וראו גם משטרת ישראל **דין וחשבון שנתי 1953**, 10 (1954), שם צוין כך: "המחלקה לתפקידים מיוחדים מקיימת את הקשר בין המשטרה ובין המוסדות הביטחוניים; כן מרוכז במחלקה זו הטיפול בעניינים המתייחסים למיעוטים".

76 יוסי אוהיון "מערך השיטור של משמר הגבול ביישובי הספר בשנים 1953-1956: בין משימות ביטחוניות לפעולות אזרחיות-חברתיות" **משטרה והיסטוריה** 2, 48 (2020); רב"ש (רכוז ביטחון שוטף) מונה מטעם המשטרה, בדרך כלל ממג"ב, בעקבות מודל שהחל להתפתח באפריל 1954, בעוד מא"ז (מפקד אזור) מונה מטעם צה"ל.

רצח בני הזוג פדר

על קורותיהם של בני הזוג טרם הרצח, ידוע אך מעט. במסמכי המשטרה נכתב כי שניהם התגוררו "בצפורי הישראלית", שאליה הגיעו שלוש שנים קודם לכן.⁷⁷ שניהם היו ילידי רומניה, הלנה הייתה עקרת בית, בת 40, ומרצ'ל היה מנהל הצרכנייה במושב, בן 45. בערב ליל הסדר (30.3.1953) נדברו השניים עם שכניהם כי יחגגו את ליל הסדר יחדיו בבית השכנים, משפחת לוי. כשבוששו אורחיהם להגיע, נשלח יוסף לוי לביתם של הלנה ומרצ'ל לברר מדוע הם מתעכבים, וגילה את גופותיהם. הוא חזר מבוהל לביתו, עדכן את בני משפחתו, ופנה מייד להזעיק את חובש הכפר, שמואל בן מאיר. עם הגעתו למקום, מסר החובש בעדותו, "בדקתי את הדופק בפרק הידיים של פדר ואשתו ומצאתיהם בלי רוח חיים וכבר התקררו קצת. תיכף גירשתי את האנשים החוצה עד הופעת המשטרה, לפי דעתי שפדר ואשתו הם כבר מתו מלפני שעתיים מעת בואי".⁷⁸

בינתיים הגיעו תושבים נוספים לבית משפחת פדר, ואברהם לוי ירה "שלוש יריות מרובה אנגלי כאזעקה לאנשי הכפר",⁷⁹ סימן מוסכם ששימש אות להתכנסות כלל תושבי צפורי על נשקם במרכז היישוב, בעת סכנה.⁸⁰ נֶשֶׁק המושב ניגש למחסן הנשק, וחילק חמישה רובים לחברי המושב שנמצאו בבית פדר, ושמרו על המקום עד להגעת המשטרה.⁸¹ בינתיים, בהיעדר מכשיר טלפון במושב, נדרשו התושבים להגיע אל תחנת המשטרה כדי לדווח על הרצח. אך גם רישיון נהיגה ורכב לא היו עניין שכיח, ופועל הבניין מאיר זילברשטיין, שהתארח בחג אצל הוריו בצפורי, מסר בעדותו כי נסע יחד "עם אדם מתושבי הכפר שהוא יודע לנהוג מכונית"⁸² אל משטרת נצרת, לדווח על הרצח. עם הגשת התלונה נפתח בתחנה תיק חקירה מספר 159, שאת מהלכו אתאר כעת.

החקירה מתחילה: "ומצאתיהם בלי רוח חיים וכבר התקררו קצת"⁸³

חקירת הרצח הוטלה על הלשכה הפלילית בנפת העמקים, ששכנה בבניין "המוסקוביה" בנצרת. מאוחר יותר הצטרפו לטיפול בתיק שוטרים מיחידות מקצועיות (כמו מז"פ) ומתחנות אחרות. בניין "המוסקוביה" הוקם בידי האגודה הרוסית הפרובוסלבית בשנת 1904, ונועד להיקרא על שם הדוכס סרגיי אלכסנדרוביץ, מייסד האגודה. עם זאת, תושבי

77 עדותה של רוזה פייס (5.4.1953), תיק הרצח, לעיל ה"ש 6.

78 עדותו של שמואל בן מאיר (31.3.1953), שם.

79 עדותו של אהרון לוי (3.4.1953), שם.

80 עדותו של יצחק גרימברג (3.4.1953), שם.

81 עדותו של בן ציון נפואי (31.3.1953), שם.

82 עדותו של מאיר זילברשטיין (30.3.1953), שם.

83 עדותו של שמואל בן מאיר (31.3.1953), שם.

העיר נהגו לקרוא לו "מוסקוביה", על שם העיר מוסקבה, והוא שירת בתקופה העות'מאנית צליינים שהגיעו מרוסיה, ומצאו בו מקום לינה ומזון. בתקופת המנדט היווה הבניין מרכז שלטוני, שבו שכנה, בין היתר, תחנת משטרה, שנותרה בו לאחר הקמת המדינה.⁸⁴ מבין השוטרים שהיו פעילים בחקירה, כשני שלישי היו ערבים.⁸⁵ אומנם, עם הקמת המדינה פוטרו כל השוטרים הערבים ששירתו במשטרת המנדט מתוך חשש שהם עלולים להוות "גיס חמישי", אך עד מהרה החלה המשטרה לגייסם לשורותיה, בשל כמה סיבות: המחסור הקבוע בכוח אדם, הצורך בשוטרים השולטים בשפה ובתרבות הערבית, והעדפת מפא"י את הוודאות שבנאמנותם הפוליטית של אזרחים ערבים, על פני חשש מגיוסם של יהודים שעלולים היו להיות מזוהים עם מתנגדי הממשלה.⁸⁶ בשנת 1953 כבר התגייסו למשטרה 142 שוטרים ערבים, שהיוו 53.1% מתוך כלל המתגייסים בשנה זו. ובסך הכול שירתו באותה שנה במשטרה 417 שוטרים ערבים, שהיוו כ-7% מכלל השוטרים.⁸⁷ נוסף על כך, קרוב לוודאי שמספרם של השוטרים הערבים בתחנת נצרת היה רב יותר, בהתאמה לשיעורם היחסי הגבוה של הערבים באוכלוסיית הגליל,⁸⁸ עובדה שהשפיעה על מספרם בקרב השוטרים שטיפלו בתיק הרצח.

עם זאת, חרף הגידול הניכר במספר השוטרים הערבים, החלוקה האתנית והמגדרית של המשטרה בתקופה זו הייתה ברורה: גברים אשכנזים שירתו בתפקידי פיקוד בכירים, בעוד שוטרים ערבים⁸⁹ מילאו תפקידי זוטרים יותר – פרקטיקה זו, שאותה הגדירה עפרה בלוך כ"היררכיה מדירה", מאפשרת לחברי קבוצות מיעוט להשתלב בדרגות הנמוכות בלבד של מוסדות המדינה.⁹⁰ גם שוטרות היוו אז אחוזים בודדים בלבד מכוח האדם במשטרה, הודרו במידה רבה מתפקידי שטח,⁹¹ ולפיכך לא נטלו חלק בחקירה זו. את חקירת הרצח ניתן לחלק לשלושה שלבים על ציר הזמן: השלב הראשון החל כבר בליל הסדר, ובמהלך שלושת הימים שלאחריו נבדקו כמה כיווני חקירה ראשוניים בזירת הרצח: המקום צולם, שורטט תרשים מדויק של הבית וסביבתו, גששים סרקו את האזור

84 שלומי שטרית ואורי קוסובסקי משטרת ישראל בשביל ישראל: מבני משטרה היסטוריים 70-77 (2014).

85 בסך הכול נמצאו בתיק דוחות ומסמכים שנערכו בידי 15 שוטרים – מתוכם 11 ערבים, והשאר יהודים.

86 לדיון נוסף בשוטרים ערבים במשטרה בעשור הראשון ראו רון "עשר שנים לפחות", לעיל ה"ש 21

87 משטרת ישראל דין וחשבון לשנת 1953, 18 (1954).

88 ראו נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, לעיל ה"ש 12.

89 גם מספרם של העולים החדשים במשטרה הלך וגדל בעשור הראשון, אך מאמר זה אינו עוסק בהם.

90 Ofra Bloch, *Hierarchical Inclusion: The Untold History of Israel's Affirmative Action for Arab Citizens (1948-68)*, 39(1) LAW AND HISTORY REVIEW 29 (2021).

91 שרון גבע "שחרור בתנאים מגבילים: נשים במשטרת ישראל 1948-1958" *משטרה והיסטוריה* 1, 89, 106-103 (2019).

בחיפוש אחר עקבות, בוצעה נתיחה של הגופות, ונגבו כמה עדויות מחברי המושב. בשלב השני נגבו עדויות ונערכו פעולות למיצוי חקירת המידע שעלה מהן, לרבות ניסיון לאיתור חשודים ומעצרים, ונעשו ניסיונות לאיתור נשקם של הרוצחים. תקופה זו הסתיימה באמצע יולי 1953, כשלושה וחצי חודשים לאחר הרצח, כשמוצו פעולות החקירה, ותיק החקירה הוכנס לכספת "עד התפתחות נוספת".⁹² בשלב השלישי נראה היה כי המשטרה נואשה, ולו באופן חלקי, מהאפשרות למצוא את הרוצחים, והסתפקה באיסוף מידע מודיעיני שהגיע לפרקים לידיה. המידע האחרון צורף לתיק החקירה באוקטובר 1956.

השוטר סמואל כמיס, נוצרי ששימש כמפקח חקירות, הגיע ראשון לזירת הרצח יחד עם קבוצת שוטרים. הוא ריכז את הפעולות הראשוניות, וכתב דוח בערבית שממצאיו תורגמו לעברית.⁹³ זמן קצר לאחריו הגיע למקום גם מפקח ראשון יוסף גורי, שמונה לקצין האחראי על החקירה,⁹⁴ וכתב אף הוא דוח שתיאר את זירת הרצח. שני הדוחות כללו תיאור קפדני, עשיר וגדוש של ביתם של בני הזוג; לעיתים תוארו הפרטים באורח זהה על ידי שני השוטרים, לעיתים השלימו הדוחות זה את זה. התיאור של זירת הרצח שיובא כאן מבוסס על שני הדוחות.

איור 3: ביתם של בני הזוג פדר (31.2.1953), תיק הרצח, לעיל ה"ש 6.
צילום: השוטר יהודה לפקוביץ

92 "יומן חקירות" 4 (12.7.1953), תיק הרצח, לעיל ה"ש 6.

93 מפקח סמואל כמיס "דו"ח בקורת" (30.3.1953), שם.

94 זאת, בפיקוחם של מפקד הנפה ושל ראש אגף החקירות במטא"ר.

בני הזוג פדר התגוררו באחד מבתי הכפר הערבי שנותרו בשטח המושב, וגבל בחורבות של בתים אחרים. אחד מחדרי הבית שימש את אביו של מרצ'ל, שהתגורר עימם, אך שהה באותו לילה בעכו, אצל בנו השני. בדוחות השוטרים נכתב כי "החלונות נמצאו סגורים ובמצבם הטבעי", כך שנראה היה כי הרוצחים נכנסו מן הדלת. החדרים היו מוארים עם הגעת המשטרה למקום, ובחדר שבו נמצאו הגופות ניצבה מנורה פשוטה על שולחן קטן, סמוך לדלת הכניסה.

גופותיהם של בני הזוג נמצאו במרחק של כחצי מטר זה מזה, כשהם לובשים בגדי ערב, מוכנים ליציאה: מרצ'ל היה לבוש חליפה כחולה, חולצה לבנה ועניבה, ונעל נעליים ללא שרוכים. מתחתיו נמצאה מברשת נעליים, שלסברתו של כמיס "ייתכן שהוא השתמש בה בעת המקרה". שערותיו של מרצ'ל היו "מסודרות" כפי שציין גורי, והוא ענד שעון זהב על ידו. הלנה לבשה שמלה שחורה, גרבי משי, נעליים בעלות עקבים נמוכים, ושערותיה היו מסורקות לאחור.⁹⁵ כמיס וגורי תיארו גם את המנח המדויק של הגופות, את כיוון זרימת הדם מהן, ואת הקליעים והתרמילים שנמצאו בזירה.

בחדר שבו נתגלו הגופות היו שני ארונות, שדלתותיהם פתוחות באופן חלקי, אך "הבגדים בארון נמצאו מסודרים ובלתי מפוזרים". על כוננית שליד הארונות הייתה מונחת טבעת נישואין מזהב וכן 300 לירות, ועל הארון שליד דלת הכניסה נמצאה סיכת זהב בצורת חיפושית, וארנק ובו שלוש לירות. עובדות אלה הוכיחו כי מטרת הרוצחים, קרוב לוודאי, לא הייתה שוד דווקא. גורי כתב בדוח שלו "נראה שלא נגנב דבר בתוך החדר, ולא נערך חיפוש בו", ואילו כמיס כתב ב"תור הזהב" "לא נתברר באם בוצעה גניבה בבית או המקרה בוצע כנקמה". כמיס לא ציין "נקמה" בידי מי; אולי מכיוון שהדברים היו ברורים מנקודת מבטו.

בחדר השני היו ספה, שתי "מנורות רוח" (עששיות) דלוקות, והרדיו, שהיה מונח על שולחן, השמיע מנגינות ברשת "קול ישראל". באמצע החדר ניצב שולחן נוסף, ועליו שני בקבוקי משקאות חריפים וצלחת ובה תפוזים ובננות. בחדר נערמו כלי מטבח נקיים. לבני הזוג היו שני כלבים: הכלבה "ציפורי", שמרצ'ל סיפר לאחד מחבריו כי היא "נשארה מתקופת הערבים שגרו באותו מקום, והייתה בעלת מזג נוח למדי", והשני, "הכלב התוקפני שהיה תמיד קשור בשרשרת",⁹⁶ שלגביו אמר אחד מתושבי המושב למפקח כמיס כי הכלב "כעת נראה שקט וייתכן לו משהו שהפכו למצב בזה".

במהלך הלילה נגבו מספר עדויות, וביניהן ממזכיר המושב לופו חכמי (23:00), מיוסף לוי שגילה את הגופות (23:45), ומהחובש שמואל בן מאיר שהגיע בין הראשונים

95 מפקח ראשון יוסף גורי "דו"ח בקורת" (30.3.1953), תיק הרצח, לעיל ה"ש 6.

96 עדותו של צ'פליק, לעיל ה"ש 66.

לזירה (00:45). הגופות נשארו במקומן עד הבוקר, והשוטר עבדאללה בשארה הופקד לשמור על הבית עד לסיום הטיפול הראשוני בזירה. בבוקר המחרת הגיעו לציפורי בשעה 6:30 שלושה גששים בדואים – האחד מתחנת עפולה, השני מתחנת ראש פינה והשלישי מתחנת נצרת, והם סרקו את סביבת הבית ואת הסמטאות סביבו. חרף מאמציהם, לא גילו הגששים את עקבות הרוצחים בשל ריבוי האנשים בזירה והגשם שירד בלילה, ששיבשו את הזירה.⁹⁷ בהיעדר ממצאים, לא יכלו להיעזר בכלב הגישוש שהביאו עימם.⁹⁸

במקביל, תועדה זירת הרצח באמצעים הדלים שעמדו לרשות השוטרים באותה עת; דוחות חשובים נכתבו לעיתים על חלקו האחורי של טופס אישום פלילי (לעיתים ריק, לעיתים משומש), ונייר מילימטרי פשוט שימש את אנשי הזיהוי הפלילי לצורך שרטוט הזירה. בתיק הרצח של הזוג פדר נמצא שרטוט מדויק של הבית וסביבתו.⁹⁹ הרופא הממשלתי הגיע אף הוא לציפורי, וקבע לאחר בדיקה כי לא הבחין בסימני התעללות בגופות המנוחים.¹⁰⁰ לאחר מכן הועברו הגופות לבית החולים הממשלתי בחיפה, לצורך ביצוע נתיחה וקביעת סיבת המוות.¹⁰¹ הנתיחה נערכה למחרת (1.4.1953),¹⁰² ולאחריה הוציא משרד המנהל המחוזי בעפולה צו קבורה לגופותיהם של בני הזוג.¹⁰³

97 "דו"ח פעילות הגששים" (31.3.1953), ש.ם.

98 "דו"ח פעולה – כלב גישוש" (31.3.1953), ש.ם.

99 השוטר יהודה לפקוביץ שרטט תרשים הכולל את הבית, דרך הגישה, מקום מציאת הגופות ו"מפתח מפה" מפורט מאוד, ששימש את החוקרים בהמשך הדרך. "תרשים מקום הרצח" (31.3.1953), תיק הרצח, ש.ם. על צעדיו הראשונים של מז"פ בתקופה זו ראו נעמי לבנקרון ואורלי יורדן "תיאטרון הפשע של שקמוני": פושעים, בלשים וייצוגיהם התרבותיים במחלקה לזיהוי פלילי של משטרת ישראל (1949-1969) "משטרה והיסטוריה" 5, 75 (2023).

100 דוח מאת ד"ר ע' פבר, רופא מחוזי, אל מפקח משטרה נצרת (2.4.1953), תיק הרצח, לעיל ה"ש 6
101 זאת, לפי פקודת חוקרי סיבות מוות (1926) (בוטלה 21.2.1958). "בדיקת גופות פדר מרצל ופדר אלנה" (2.4.1953); "בדיקת הגופה של פדר מרצל, בן 45, מציפורי ע"י נצרת"; "בדיקת הגופה של פדר הלנה, בת 43, מציפורי ע"י נצרת" (1.4.1953), ש.ם.

102 דוח מאת ד"ר גלי אל אבהרם כהן, המושל הצבאי בגליל (1.4.1953), ש.ם.

103 "צו קבורה" משרדי המנהל המחוזי עפולה (1.4.1953), ש.ם.

הרופא הווטרינרי הממשלתי ונלקח לבדיקה למעבדה הממשלתית.¹⁰⁶ עם זאת, גם כאן לא נתגלו ממצאים שיכלו לסייע באיתור כיווני חקירה נוספים.

שתי בעיות מרכזיות היקשו על תהליך החקירה מכאן ואילך. האחת, שיבוש זירת הרצח, כיוון שעקבות הרוצחים – ככל שהיו כאלה – התערבבו בעקבותיהם של התושבים המבוהלים שנזעקו למקום, ואם היו עקבות שנותרו בסמטאות הכפר, הרי שאלה נמחקו בגשם שירד באותו לילה; והבעיה השנייה הייתה הלחץ הציבורי הניכר לאיתור הרוצח, בשל ההנחה הרווחת כי הרצח בוצע בידי פליטי צפוניה, נושא שאדון בו בהרחבה בפרק הבא.

כיוון חקירה מרכזי: "גילוי ראשון של מעשה נקמה של ערבים-גולים"

שני כיווני חקירה מרכזיים הובילו את החקירה בימים הראשונים: האחד, שהפך עד מהרה לכיוון החקירה המרכזי והיחיד, היה כי הרצח בוצע כנקמה של פליטי צפוניה בתושבי ציפורי. כיוון החקירה השני התבסס על ההשערה שחייהם האישיים של בני הזוג הובילו לרצח, ובעיקר – היותו של מרצ'ל קאפו במחנה עבודה ברומניה בעת המלחמה, אך השערה זו, לדברי המשטרה, "נתבדתה לחלוטין" עד מהרה.¹⁰⁷ להלן אדון בשני כיווני החקירה המרכזיים.

מעניין לבחון גם את הדרך שבה תוארו כיווני חקירה אלה בתקשורת: בעיתונים המזוהים עם השמאל, ובעיקר "על המשמר" ו"קול העם", הובלט כיוון החקירה הקשור בחייו האישיים של מרצ'ל, וצוטט כתב עתי"ם שמסר כי בין תושבי ציפורי לבין שכניהם הערבים "שוררים יחסים מצוינים וביקורים הדדיים היו תכופים ביותר".¹⁰⁸ בעיתון "קול העם" צוין גם כי מתקיימות חקירות "בדבר עברו של הנרצח ועסקיו בארץ ובחו"ל", והוזכרו קשריו לגורמי חוץ שונים. סיקור תקשורתי זהיר זה, שניסה להצביע על כיווני חקירה אפשריים נוספים, נועד, קרוב לוודאי, למנוע השתרשות תפיסות שליליות על אודות תושבי הערבים של הגליל. לעומת זאת, עיתון "הארץ" הבלטי כבר בימים הראשונים את ההנחה כי הרצח בוצע בידי פליטים, שנעזרו בתושבי הסביבה:

הסברה שהרצח בוצע על ידי פליטים ערביים כפעולת נקם לאומי מקבלת מהלכים יותר ויותר. בחוגים מסוימים מובעות אפילו דעות שיד כנופיה מאורגנת היתה בדבר ושהרצח תוכנן יפה מראש ולרוצחים ניתן סיוע על

106 מטא"ר – תיק הרצח, לעיל ה"ש 6.

107 "תעלומת הרצח בציפורי – בעינה" הארץ 5.4.1953, 6.

108 "חוקרים ברצח הזוג הציפורי" [כך] על המשמר 2.4.1953, 4; "סברה שהרצח בציפורי קשור בשרות פדר בראש מחנה עבודה במלחמה" שערים 2.4.1953, 2; "המאמצים לגילוי רוצחי הזוג בציפורי – נמשכים" קול העם 3.4.1953, 6.

ידי אנשי הכפרים הערביים בסביבה. הערבים, תושבי ציפורי לשעבר, היו ידועים כלאומנים קיצוניים וידוע שהמשפחה הערבית שלה היה שייך הבית בו התגוררה משפחת פאדאר היתה בין תומכי המופתי ובניה השתתפו בכנופיות של שייך עיז אל-דין אלקאסם שפעלו בשנים 1935-1937 ולאחר מכן בסביבות אלו.¹⁰⁹

ואומנם, הכיוון המרכזי שהתקבע עד מהרה, היה רצח בידי פליט או פליטים. הכפר צפוריה, כפי שתואר לעיל, היה ידוע לשמצה בקרב היישוב היהודי בתקופת המנדט, כלאומני וקיצוני במיוחד. לא היה די בהקמת המדינה על מנת לפוגג את החשש מפניו, במיוחד על רקע פשיעת המסתננים שליוותה את יישובי הספר מימיהם הראשונים. לפיכך, רבים מתושבי ציפורי היו משוכנעים כי הרצח בוצע כמעשה נקם של פליטי צפוריה כנגד מי שהשתלטו על בתיהם ואדמתם. עיתונאי "הבקר" שביקר במושב תיאר כיצד תושביו "הסתגרו בבתיהם מחשש הישנות מעשה הרצח בכפרם", וטענו בעיקשות כי הרצח בוצע בידי פליטי צפוריה, חרף היעדר ראיות ברורות בנושא.¹¹⁰ באזכרה שנערכה לבני הזוג פדר, ציינו התושבים את הצורך בחיזוק תחושת הביטחון של היהודים באזור.¹¹¹ העובדה כי הרצח התרחש בגליל, הפכה אותו בעיני הציבור באופן אוטומטי כמעט לפשע בעל מאפיינים לאומניים, שעלולות להיות לו השפעות עתידיות חמורות כלפי ההתיישבות היהודית הצעירה והמתפתחת באזור, ומוקפת ביישובים שבהם מתגוררים פליטים ערביים חדורי תחושת השפלה ונקמה. לפיכך, לפרשה נלווה סיקור תקשורתי אינטנסיבי, שקרוב לוודאי הגביר את הלחץ הציבורי על המשטרה לפענח את התיק. כך למשל נכתב בעיתון "הצפה": "כל נסיבות הרצח [בציפורי] מראות בוודאות שהפעם לא היתה כאן כל כוונת שוד כרגיל אצל המסתננים הערבים [...] לפנינו גילוי ראשון של מעשה נקמה של ערבים גולים, תושבי המקום לשעבר, במתיישבים היהודים שהתנחלו בבתיהם ובשדותיהם",¹¹² ולפיכך הרצח בציפורי הוא "אות אזהרה" לצורך במתן מענה הולם לסיכון הטמון במסתננים.¹¹³ היו גם מי שתלו את האשם ברצח ביחסה המקל של הממשלה לפליטים: "תנועת ההסתננות גברה ורבים מהפליטים סייעו לה כמעט בגלוי,

109 "סריקה גדולה בסביבות ציפורי לגילוי תעלומת הרצח הכפול" הארץ 3.4.1953, 8. באופן דומה, גם בעיתון "דבר" הועלתה השערה כי שני נערים רועים, שנעצרו מייד לאחר הרצח, ובהם אדון בהמשך המאמר, רצחו את בני הזוג, וכי "הם היו שליחיו של בעל-הבית הערבי, בו התגוררה משפחת פדר. ערבי זה התגורר לאחר כיבוש ציפורי בכפר רנה, הנמצא בין כפר קנה לנצרת". "החקירה בפרשת הרצח בצפורה מסתעפת" הבקר 3.4.1953, 6.

110 "החקירה מסתעפת" הבקר, שם.

111 "אזכרה לנרצחי צפורה" דבר 4.5.1953, 2.

112 "הרצח בציפורי" הצפה 2.4.1953, 2.

113 שם.

כנופיות מזוינות החלו לשוטט בהרי הגליל [...] וההפקרות הגיעה לשיאה עם רצח זוג המתיישבים במושב ציפורי".¹¹⁴ כך, הטרגדיה המקומית חרגה מן התחום המוגדר היטב של מושב אחד בגליל, והפכה לדוגמה מוחשית וכואבת של אוזלת ידה של הממשלה להגן על אזרחיה.

מלבד רצח בני הזוג פדר אירעו באביב 1953 עוד כמה אירועים חמורים בצפון, וביניהם מתקפת ירי לעבר אוטובוס של מטיילים ליד מירון שהובילה למותו של נער; רצח משתף פעולה צ'רקסי ותיק; וכמה מקרים של ירי לעבר אזרחים וכלי רכב, ללא נפגעים. גורמי הביטחון הניחו כי העבירות בוצעו בידי שתיים או שלוש חוליות של פליטים שפעלו בתיאום עם המודיעין הסורי.¹¹⁵ רק בשבוע שבו נרצחו בני הזוג פדר, דיווח עיתון "הארץ", שהתרחשו חמש התנגשויות בין כוחות הביטחון לבין "ערבים מזוינים, שחצו את קווי שביתת הנשק וחדרו לשטח ישראלי לביצוע גניבות ושוד", ובמהלכן נהרגו שבעה מסתננים.¹¹⁶

מצב ביטחוני טעון זה הוביל לכך שלא רק אזרחים יהודים ותושבי ציפורי והגליל אחזו בדעה שהרצח היה פעולת נקם של פליטים, אלא גם המשטרה סברה כך "כמעט בוודאות",¹¹⁷ כפי שדווח בתקשורת. סברה זו של המשטרה התבססה על העובדה שלא נגנב דבר במהלך הרצח, למרות הימצאותם של כסף ותכשיטים באופן גלוי למדי בבית; ועל כך שנראה היה כי המבצעים הכירו היטב את שטח הכפר וניצלו זאת בהגעתם ובבריחתם. השערה זו אף התחזקה בעקבות עדותן של מורה ותלמידה מן המנזר, ולפיה בסמוך למועד הרצח הן הבחינו בקרבת מקום בשני ערבים רעולי פנים.¹¹⁸ ראש הממשלה בן-גוריון עקב אחר המתרחש באזור, וביקש ממפק"ל המשטרה לעדכנו באופן ישיר על עבירות חמורות שאותן הגדיר כ"בעלות אופי מדיני מובהק".¹¹⁹

גורם נוסף, שחזק את חשדות המשטרה כי הרצח בוצע בידי פליטים, היה פעילותו של מרצ'ל להקמת בית קולנוע במסגד בכפר שנותר עומד על תילו לאחר המלחמה. אחד

114 אריה גיסין "מי גרם את הרצח בציפורי" זמנים 3, 6.1.1954 (להלן: גיסין "מי גרם את הרצח בציפורי")
115 הלל כהן ערבים טובים: המודיעין הישראלי והערבים בישראל – סוכנים ומפעילים, משת"פים ומורדים, מטרות ושיטות 112 (2006).

116 "המלחמה במסתננים" הארץ 5.4.1953, 6.

117 "תעלומת הרצח בציפורי" הארץ, לעיל ה"ש 107.

118 עדותה של סמירה זהר (31.3.1953), תיק הרצח, לעיל ה"ש 6.

119 יומנו המלא של בן-גוריון 94 (1.5.1953), אב"ג 218814; מסמך מאת יהושע פלמון, היועץ לענייני ערבים, משרד רוה"מ, לסא"ל נחמיה ארגוב, מזכירו הצבאי של ראש הממשלה (10.6.1953), א"מ ל-2293/8 "מטה ארצי – מצב הביטחון בגליל". עם זאת, ספק אם נדרש עדכון מיוחד מצד המפק"ל לראש הממשלה, שכן גם העיתונות הקדישה לנושא תשומת לב רבה בחודשים הבאים. ראו, למשל, "ערבים העלו בקרם על אדמות ציפורי" הארץ 7.5.1953, 6. לפי הידיעה, הבקר גרם נזקים כבדים לשדות התבואה של המושב, ואנשי ציפורי "הורידו אותם בכח" משדותיהם והודיעו על כך למשטרת נצרת. הרועים נעצרו והועמדו לדין.

מן העדים, חבר ותיק של בני הזוג, סיפר כי מתוקף היותו של מרצ'ל חבר הוועד, הוא טיפל בהשגת הציוד הנדרש לפתיחת הקולנוע, ובאיתור מבנה מתאים. יחד עם אליעזר בראון, תושב כפר תבורי שעבד בציפורי כמדריך,¹²⁰ איתרו השניים מבנה מתאים בין בתי הכפר הנטושים, ששימש בעבר כמסגד. לאחר מכן יצר מרצ'ל קשר עם פליט מצפוריה שהיה באותה עת בעל בית קולנוע בנצרת, לצורך עזרתו בהקמת הקולנוע במושב. האיש הסכים לעזור בתנאי שיהא זה רכושו הבלעדי, ולא בשותפות עם התושבים. מרצ'ל גם סיפר לחברו כי אדם זה היה "מבקר בכפר צפורי לעתים קרובות הואיל והיה לו רכוש רב בכפר צפורי".¹²¹

הסוכנות היהודית התנגדה ליוזמה, ומפקד תחנת המשטרה בעפולה הציע אף הוא להימנע מצעד זה "הואיל והקמת קולנוע במסגד תעורר רוגז בין הערבים". אך חברי המושב המשיכו לפעול להקמת הקולנוע, חרף ההתנגדויות. בחנוכה 1952 הושלמה הבנייה, המבנה חובר לחשמל, ונתלו בו תמונות של גדולי האומה, כפי שמסר בראון בעדותו. עובד במחלקת הייעוץ של מושב ציפורי מסר בעדותו כי תושב עילוט פנה אליו וביקש לברר איתו האם הוקם קולנוע במסגד בציפורי,¹²² וגם צ'פליק העיד כי מרצ'ל סיפר לו "שהערבים בסביבה רוגזים על סדור הקולנוע במסגד שבציפורי".¹²³ במסמך שבו תועדה עדותו של צ'פליק הדגיש מאן דהוא את המשפט האחרון בקו, ייתכן שההדגשה מרמזת על העניין שמצא בו גובה העדות או הקצין הממונה על החקירה שקרא אותו. עם זאת, גם כיוון חקירה זה הוביל לבסוף למבוי סתום.

גביית עדויות מפליטים ותושבים

העדים שנחקרו בפרשת רצח בני הזוג פדר התגוררו בכל אזור הגליל, ובמהלך החקירה נאספו 113 עדויות ב־12 יישובים שונים. העדויות נגבו בקצב מהיר יחסית, כמעט מדי יום ביומו מאז הרצח. למעלה ממחצית מהעדויות (66) נגבו על ידי הקצין האחראי על החקירה, מפקח ראשון יוסף גורי, בנצרת, טמרה, שפרעם, עכו, ציפורי, עפולה, כפר מנדא, בית שאן וחיפה. זאת, קרוב לוודאי, לא רק בשל תפקידו כקצין האחראי על החקירה, כי אם גם מכיוון שהלחץ הציבורי לפענוח התיק היה רב, והוא רצה לוודא כי העדויות ייגבו כראוי. יתר העדויות נגבו בידי שוטרים זוטרים, ערבים, שרשמו את העדויות בשפה הערבית, והן מופיעות בתיק החקירה בצירוף תרגומן לעברית. בתקשורת צוין כי השוטרים

120 עדותו של אליעזר בראון (5.4.1953), תיק הרצח, לעיל ה"ש 6.

121 עדותו של צ'פליק, לעיל ה"ש 66.

122 מחמוד חוסני (5.4.1953), שם.

123 עדותו של צ'פליק, לעיל ה"ש 66.

חוקרים בפרשה "ללא הפוגה", וכי עוסקים בכך "מיטב חוקרי המשטרה, ובראשם ראש אגף החקירות וראש האגף הפלילי במטה הארצי"¹²⁴. כיוון החקירה המרכזי, כי הרצח בוצע בידי פליטי צפוּריה, הבנה את רשימת העדים, את מספר היהודים ומספר הערבים בה, ואת טיב השאלות שהופנו לכל קבוצה. 71 מתוך העדים היו ערבים (63%): 66 מוסלמים, 4 נוצרים ודרוזי אחד. 30 מתוכם התגוררו בצפוּריה לפני המלחמה. היתר, 42 במספר (37%), היו אזרחים יהודים, 29 מתוכם תושבי ציפורי בעת גביית העדות. רובם המכריע של העדים בתיק (105) היו גברים, לצד 8 נשים בלבד, יהודיות וערביות. 6 מהן היו עקרות בית, וכן מורה מהמנזר בכפר, ותלמידה בת 14 העדויות מספקות שני סוגי מידע שונים: האחד – על הרצח עצמו, והשני – מידע הקשור בחיי היום-יום של החברה, התרבות והיישוב שמהם הגיע העד. למגינת ליבם של החוקרים, סיפקו העדויות קמצוץ מידע בלבד על אודות הרצח, שלא היה בו די, בסופו של יום, לחשיפת זהות מבצעיו; אך מנקודת מבט היסטורית, חושפות העדויות תמונה מורכבת ועשירה שאין ערוך לחשיבותה, של חיי הפליטים בישראל ובארצות השכנות, ושל חיי התושבים במושב ציפורי בתקופה זו.

חקירות של עדים יהודים: "ואין איש בכפר צפורי שלא יאהב אותו"

רוב העדים היהודים שהעידו בתיק החקירה היו עולים מרומניה, כמו הנרצחים עצמם. בעדותם סיפרו את המעט שידעו בנוגע לערב הרצח, על מערכות היחסים בין הקורבנות לבין תושבי ציפורי ובינם לבין עצמם, על החיים במושב הצעיר ועל מערכות היחסים בין תושביו לבין תושבי האזור. בין העדים היו מזכיר המושב, האחראי על הנשקייה בו, ומי שהשתייכו למעגל החברתי של בני הזוג, ועסקו במקצועות מגוונים, לרבות נהגים, שומרים, חקלאים, אנשי צבא, מקצועות רפואה ומוכרי סדקית.

תחילה חקרה המשטרה את העדים היהודים בניסיון לקבל תמונת מצב ראשונית מן המעגל הקרוב לזירה ולקורבנות. חקירתם החלה בליל הרצח, ונמשכה בשבוע הראשון לאחריו. בתקופה זו כמעט לא נחקרו עדים ערבים. הראשונים שנחקרו היו האנשים הקרובים ביותר לנרצחים, וביניהם ידיד המשפחה, יוסף סגל (31.3.1953), שני מכרים ותיקים שהכירו את בני הזוג עוד ברומניה – מרקוס צ'פליק (1.4.1953) ולאופולד קונוביץ (3.4.1953); אחיו של מרצ'ל, ארמנד פדר (1.4.1953), ולייב קייס, שעבד עימו בצרכנייה, נחקר פעמיים (31.3.1953, 30.3.1953).

124 "החקירה בפרשת הרצח בצפורי מסתעפת" הבקר 3.4.1953, 6.

נוסף על כך, בסמוך למועד הרצח (2.4.1953) ניסו השוטרים לאתר רישום פלילי של מרצ'ל בתחנות משטרה שונות.¹²⁵ במברק שעליו לא צוין תאריך, ביקשה המשטרה לדעת "נא הודיענו באם אי פעם הוגשה תלונה אודות מרצ'ל פדר, עולה מרומניה – בוקרסט, בן 45, על התעללות ביהודים עת היותו אחראי במחנה לעבודות כפיה בזמן המלחמה".¹²⁶ בעיתון "הבקר" פורסם כי המשטרה חקרה על אודותיהם של עולים מרומניה ששהו במחנה העולים בעתלית, ובמעברות בפרדס חנה ובטירה.¹²⁷

התחקות זו אחר עברו של מרצ'ל והעדיפות שניתנה לחקירת האנשים הקרובים אליו, נבעו, ככל הנראה, מהנחת החקירה השנייה ולפיה תפקידו של מרצ'ל כקאפו במלחמת העולם השנייה היה זה שהוביל לרצח. בעשור הראשון של מדינת ישראל התרחשה לא פעם עשיית דין עצמית של יהודים בקאפו שזוהו במרחב הישראלי, שכללה הפרות סדר ושימוש באלימות כלפי חשודים.¹²⁸ באווירה זו, כפי שציין איתמר לוין, "המילה קאפו הפכה לאות קין [...] מי שנתפס כמשתף פעולה הוקע מיד אל עמוד הקלון".¹²⁹ לעיתים הייתה זו הוקעה אל עמוד הקלון לא רק מילולית בלבד, כי אם גם פיזית: כשהתגלה אדם החשוד כקאפו בעת אספת המפלגה הקומוניסטית באחת המעברות ביולי 1950, היו בקהל מי שדרשו לעשות בו לינץ' באופן מייד.¹³⁰ לפיכך, אין פלא כי חוקרי הרצח של בני הזוג פדר בחנו גם כיוון חקירה זה.

כמה מן העדים הכירו את בני הזוג ברומניה, ואת עיקר המידע עליהם (ובעיקר על מרצ'ל) גוללו חבריהם הוותיקים לאופלד קונוביץ¹³¹ ומרקוס צ'פליק,¹³² אם כי היו סתירות אחדות בעדויותיהם. קונוביץ הכיר את מרצ'ל במהלך משחק קריקט ברומניה, וצ'פליק הכיר אותו באמצעות חבר משותף – "יהודי משומד", לדבריו, שהיה עורך דין. אימו של מרצ'ל נפטרה בלידתו, ואביו מסר אותו לטיפולם של דודיו, שהיו חשוכי ילדים, בעוד הוא עצמו נישא בשנית, ונולד לו ילד נוסף. מצבם הכלכלי של הדודים היה איתן, עובדה שאפשרה למרצ'ל "חינוך לוקסוס", כפי שתיאר צ'פליק, שכלל, בין היתר, לימודי כלכלה בסורבון ולימודי צינאקוגרפיה (התקנת גלופות) באנגליה. עם מות דודו, ירש מרצ'ל בית

125 מברק מאת עמ"מ זינגר, תחנת רחובות, אל פל. עמקים (2.4.1953), תיק הרצח, לעיל ה"ש 6.

126 מטא"ר, תיק הרצח, לעיל ה"ש 6.

127 "החקירה בפרשת הרצח בצפורי מסתעפת" **הבקר** 3.4.1953, 6.

128 אורי קוסובסקי "ובעוזריהם: תפקידה של משטרת ישראל בחקירת חשודים בשיתוף פעולה עם הנאצים" **משטרה והיסטוריה** 1, 184, 193 (2019).

129 איתמר לוין "העדים מאשימים ודורשים: סקירה ראשונית של יהודים שנחשדו בישראל בשיתוף פעולה עם הנאצים ושלא הועמדו לדין" **קתדרה** 162, 95, 99 (2017).

130 שם, בעמ' 96.

131 עדותו של קונוביץ (3.4.1953), תיק הרצח, לעיל ה"ש 6.

132 עדותו של צ'פליק, לעיל ה"ש 66.

חרושת, מעבדה וסוכנות למכשירי צינוקוגרפיה, וכן כמה בתים בבוקרשט. בשנת 1936 התגייס לצבא הרומני, שירת שנה בבית הספר לקצינים והשתחרר בדרגת סגן משנה.¹³³ זמן קצר בטרם פרצה המלחמה הכיר מרצ'ל את הלנה, שהתגרשה באותה תקופה מבעלה הראשון. בשל החוקים שהונהגו ברומניה, ואסרו על נישואי תערובת, חיו השניים יחד מבלי להינשא. בשנת 1941 נדרשו היהודים לעזוב את דירותיהם, וקונוביץ עבר לגור באחד מחדרי דירתם של בני הזוג. בנוגע לאירועים שהתרחשו בשלב זה, קיימת סתירה בין כמה עדויות: קונוביץ טען כי עבד יחד עם מרצ'ל במחנות עבודה שונים בסביבות בוקרשט עד סוף 1944 או ראשית 1945 (הוא לא זכר את המועד במדויק), בעוד הלנה עבדה בתקופה זו בתור פקידה בעיריית בוקרשט.

גם אחיו של מרצ'ל, ארמנד פדר, מסר בחקירתו דברים דומים: "היתה תקופה שאחי המנוח שרת אצל הנאצים כמנהל עבודות כפיה ליד בוקרשט במחנה קוטולה טריאס ותפקידו היה לראות שהעבודה תהיה מבוצעת בסדר ונדמה לי שהוא בעצמו עבד גם כן. אני בחוץ לארץ לא שמעתי אף פעם שהיו אנשים לא שבעי רצון ממנו לרגלי תפקידו שם".¹³⁴ צ'פליק, לעומת זאת, טען כי מרצ'ל לא היה כלל במחנות:

איור 5: תעודת המסע של בני הזוג פדר מרומניה לישראל. תיק הרצח, לעיל ה"ש 6.

בתקופת הנאציזם לא היה [מרצ'ל] במחנות עבודה בתור עצור [...] לא ידוע לי על תפקידו כמשיגח במחנות עבודה שבהם היו כלואים יהודים [...] מרצ'ל לא היה במחנה עבודה. לפי הסדור שהיה ברומניה היה [כך] יכולים כל הסוחרים להשתחרר מחובת עבודת כפיה ע"י תשלום סכום מסוים לממונה על עניינים יהודים – לאותו סוג המשוחררים היו שייכים גם מנהלי בנקים, עורכי דין ובעלי השכלה גבוהה ומקצועות חפשיים. מרצ'ל שלם את המס הדרוש וכך שוחרר הוא, אביו, אחיו וכל פקידיו.¹³⁵

133 עדותו של ארמנד פדר (1.4.1953), שם.

134 שם.

135 עדותו של צ'פליק, לעיל ה"ש 66.

לאחר המלחמה ביקשו בני הזוג להינשא, אך משפחתו של מרצ'ל התנגדה לכך. לדברי צ'פליק, הוא שכנע אותם "הואיל והיא הצילה את חייו בתקופת הנאצים". הם התחתנו והתגוררו בבוקרשט, אך הלנה "למרות היותה נוצריה, השפיעה עליו שיצאו שניהם את רומניה ויעלו ארצה", כפי שאומנם עשו באוגוסט 1950, תחילה למחנה הקליטה "שער עליה", לאחר מכן למחנה עתלית, ובאוגוסט 1950 הגיעו לציפורי. לדברי צ'פליק הגיע הזוג לישראל חסר כול, ובשל כך החליטו להתגורר תחילה בציפורי, לעבוד שם שלושה ארבע שנים, לחסוך כסף ולעבור להתגורר בעיר גדולה.

עם הגעתם למושב עסקו בני הזוג בחקלאות, אך באוקטובר 1952 נקרתה בפני מרצ'ל אפשרות לעבודה קלה יותר, עם סילוקו של מרדכי ריימן, מנהל הצרכנייה, מתפקידו. ריימן תואר בידי חברי המושב כאדם שלילי, שעסק בהברחת סחורות בשוק השחור "איש רע, ואף איש במושב אצלנו וגם לא הועד, רצה שימשיך בתפקידו [...] הסיבה האחרונה שפטרו את ריימן היות ונתפש מעביר במכונית סחורה מוברחת ע"י משטרה ליד חיפה".¹³⁶ מרצ'ל עצמו סיפר לאחד ממכריו, כי ההברחה בוצעה ברכב משא של ציפורי, וכי ריימן הוכה בידי אנשי ציפורי, גורש מהוועד המקומי, ועזב את היישוב.¹³⁷

העדים לא חסכו במילים טובות על בני הזוג, ובעיקר ביחס למרצ'ל, שהיה קרוב לוודאי מוכר יותר בשל עבודתו בצרכנייה. לייב קייס, שעבד עימו, אמר "את המנוח פדר כולם אהבו ואין איש בכפר צפורי שלא יאהב אותו. כמו כן אין איש שישנא אותו, הוא עוזר לכולם והתייחס לכולם טוב".¹³⁸ גדליה ינקוביץ מסר בעדותו "אני יודע שהם משפחה שכזו שלא היו מסוגלים לריב עם אף אדם מרוב טוב ליבם".¹³⁹ עדים אחרים שללו את האפשרות שהרצח בוצע בידי מי מתושבי הכפר: מרדכי לוי אמר "לי אין כל חשד, אנשים בכפר צפורי כולם אהבו אותו וכל אחד שבא לקנות ולא היה כסף איתו היה נותן לו בהלוואה",¹⁴⁰ והעד הרשקו דרבניאנו מסר "אני אף פעם לא אוכל לחשוד שאיש מכפר צפורי ירצח את המנוח פדר ואשתו כי ידוע לי שהוא היה אהוב על כולם".¹⁴¹

136 עדותה של רוזה פייס (5.4.1953), תיק הרצח, לעיל ה"ש 6.

137 עדותו של צ'פליק, לעיל ה"ש 66; עדותו של לייב קייס (3.4.1953), שם.

138 עדותו של קייס, שם.

139 עדותו של גדליה ינקוביץ (31.3.1953), שם.

140 עדותו של מרדכי לוי (2.4.1953), שם.

141 עדותו של הרשקו דרבניאנו (3.4.1953), שם.

הלנה, לעומת זאת, הייתה מוכרת פחות ממרצ'ל, ועובדת היותה נוצרייה הייתה קרוב לוודאי לצנינים בעיני כמה ממכריהם של בני הזוג.¹⁴² ייתכן כי דווקא בשל כך היו מי שצינו דברים שבחיה מעבר לנדרש בעדויותיהם. כך למשל ציין קונוביץ בחקירתו בהחלטיות: "אני בוודאות מוחלטת יכול להגיד כי לא למרסל ולא להלנה היו שונאים, היות והשניים לא עשו רעה לאיש לא ברומניה ולא בארץ, להפך, הלנה עזרה רבות ליהודים". ובתשובה לשאלת החוקר השיב "להלנה לא היו כל מחזרים פרט למרסל, וחיו יפה ביניהם".¹⁴³ ארמנד פדר העיד כי היא "היתה אשה הגונה מאד",¹⁴⁴ ויוסף סגל סיפר כי בשיחות עימו הלנה "הדגישה במיוחד כי אהבת בעלה השפיעה עליה מאד והפכה לידידת העם היהודי. היא תמיד היתה אומרת שהיא אוהבת את ארצנו".¹⁴⁵

חקירות עדים ערבים

כשני־שלישים מהעדים בחקירה היו ערבים. רובם התפרנסו מחקלאות ומעמל כפיים, וחלקם הועסקו בידי יהודים בקיבוץ הסוללים, בחיפה ובמקומות נוספים. למעלה משליש מהעדים הערבים היו אנאלפביתים, שחתמו על הודעתם בטביעת בוחן, מבלי שיכלו לוודא שגרסתם תועדה במדויק. רובם נחקרו בעיקר על החזקת אמל"ח או העברתם לאחרים, ובעיקר ביחס לרובי סטן שבאמצעותם נרצחו בני הזוג פדר. בהתאם לכיוון החקירה המרכזי, כמחצית מהעדים הערבים (שלושים) היו מפליטי הכפר צפוריה, ועדותם פותחת צוהר מרתק אל חייהם בחמש השנים שחלפו מאז נכבש הכפר. חרף פיזורם בין יישובים וארצות שונות, נותר חלק מן המארג הקהילתי והמשפחתי המורחב שלהם על כנו, גם אם השתנה במידה רבה.

ביחס ל"פליטים חיצוניים", שעזבו את ישראל בזמן המלחמה, עולה מן העדויות התנועה המתמשכת שלהם בין ישראל לשכנותיה, וחציית גבולות על ידם יותר מפעם אחת, ובעיקר ללבנון. כך למשל, אחמד נאג'י פיאד, מוסלמי בן 14 מכפר כנא שעבד כפועל בבית חרושת "אסקימו" בחיפה, סיפר בעדותו כי לאחר עימות עם אביו ברח מביתו יחד עם פליט ששהה בכפר ושלושה פליטים מזויינים מהכפר צפוריה, ויצא למסע דרך

142 הדברים שכתבה לילך רוזנברג-פרידמן על משפחות מעורבות שהגיעו לישראל מן הגוש הקומוניסטי בשנים 1956-1960, נכונים גם לענייננו: "המשפחות הללו ביקשו לעצמן חיים חדשים, אלא שהמפגש עם החברה היהודית בישראל שגבולותיה הלאומיים והאתניים היו בהליך גיבוש, לווה לעתים קרובות בטלטלה עזה שחרגה מקשיי קליטה של מהגרים באשר הם", ראו לילך רוזנברג-פרידמן "לאומיות, אתניות ומגדר: קליטתן של מהגרות פולניות לא־יהודיות בישראל בראי העיתונות העברית, 1956-1960" ישראל 26, 115 (2020).

143 עדותו של קונוביץ, לעיל ה"ש 131.

144 עדותו של ארמנד, לעיל ה"ש 133.

145 עדותו של יוסף סגל (31.3.1953), שם.

הוואדיות וההרים של הגליל העליון, במטרה להצטרף לבני משפחתו בצידון שבלבנון; במהלך המסע רצחו הפליטים נוסעי רכב סמוך לגבול;¹⁴⁶ מחמד ופאטמה אל-צפורי, בני זוג בשנות השלושים לחייהם, מפליטי צפורה שהתגוררו בטמרה, העידו על קרובי משפחתם שנהרגו במהלך ניסיון לגנוב את הגבול ללבנון ולהבריח אמצעי לחימה;¹⁴⁷ כנען טאהא, בשנות החמישים לחייו, מפליטי צפורה שהתגורר בפרוש רומאנה, העיד כי בן דודו המתגורר במחנה הפליטים אל-חלוה בלבנון, מסתנן לארץ כמה פעמים בשנה ומבריח אמצעי לחימה.¹⁴⁸

גם "הפליטים הפנימיים", שנותרו בישראל בזמן המלחמה, המשיכו לקיים מארג קשרים ביניהם חרף פיזורם ביישובים שונים. לפי המידע שעלה בעדויות, המשיכו פליטי צפורה להיפגש בבית הקפה "ג'ניני" שנמצא ליד "המוסקובה" בנצרת. היו אלה מפגשים חברתיים, אך טעונים גם במשמעות פוליטית: הם נהגו לשחק קלפים, לשתות קפה בצוותא, ערכו שם חתונות,¹⁴⁹ ובאסיפות שהתקיימו במקום נאספו כספים לרווחת פליטי הכפר.¹⁵⁰ הכספים שנגבו נועדו הן להוצאות קיום יומיומיות של הפליטים, במיוחד למקרה שמי מהם "יפול בצרה", והן לצורך ניהול מאבקים "נגד הממשלה". כל פליט נדרש לתרום חמש לירות, ובהתחשב בעובדה ששכר יום עבודה בחקלאות עמד בתקופה זו על לירה וחצי,¹⁵¹ היה זה ללא ספק סכום משמעותי.

מן העדויות עולה כי באותה תקופה נכחה המשטרה בחיי האזרחים הערבים והפליטים דרך קבע. הם פגשו בה בעת שערכה חיפוש ביישובם אחר מסתננים,¹⁵² ונעצרו על ידה עת עזבו את מקום מגוריהם ללא אישור של הממשל הצבאי.¹⁵³ במקרים שבהם פרצו מחלוקות או קטטות פנימיות, נראה שלרוב הוסדר הדבר בתוך הקהילה,¹⁵⁴ אך במקרה אחד לפחות, שהחל כקטטה באזור מרעה, פנו שני הצדדים למשטרת נצרת, המקרה הגיע לבית משפט שלום בעיר, והסתיים בקנס בסך שתי לירות.¹⁵⁵

146 עדותו של אחמד נאג'י פיאד (13.12.1953), שם.

147 עדותם של מחמד ופאטמה אל-צפורי (23.9.1953), שם.

148 עדותו של כנען טאהא (18.5.1953), שם.

149 עדותו של אברהים סלימן (21.5.1953), שם.

150 עדותו של עיסא מוחמד אחמד (27.4.1953), שם.

151 עדותו של מחמד עתמאן (16.6.1953), שם.

152 עדותו של חסן פלאח (30.9.1953), שם.

153 עדותו של סלימאן לוטפי (23.4.1953), שם. העד השתחרר ממאסר של עשרה ימים בבית שאן, שהוטל עליו כיוון שעזב את נצרת ללא אישור של המושל הצבאי.

154 אחד המקרים התרחש בעקבות ניסיון אונס של בת משפחה בזמן שבעלה ריצה עונש מאסר, והוא הסתיים בעזיבת משפחת הקורבן את היישוב. עדותה של ודחה שתיווי (17.9.1953), שם; והעד מחמוד אבו סלם (11.5.1953) תיאר קטטה גדולה שפרצה כשקבוצה מפליטי צפורה תקפו את תושבי עילוט.

155 עדותו של אחמד עוקלה (17.9.1953), שם.

במהלך החקירה היו עדים שמסרו מידע על עסקאות נשק שבוצעו בידי אנשים המוכרים להם, או בתוך היישוב שבו התגוררו ושהיה בו לכאורה כדי להפליל אדם אחר, או לכל הפחות, לשמש קצה חוט בפרשה. כך למשל, בשתי עדויות נמסר מידע על מסתנן שהגיע מלבנון עם נשק, והעביר או מכר אותו לאדם שהיה קשור לרצח בציפורי.¹⁵⁶ בעדות אחרת מסרה חאג'ה אל חסן, עקרת בית אנאלפביתית מפרוש רומאנה, כי ידוע לה שאחיה נהג למכור שמן לבני הזוג, והיא חשדה שחבר של אחיה, תושב טמרה, ביצע את הרצח, אך היא לא ידעה לומר לחוקר את שמו. עדות משמעותית נוספת הייתה זו של ראג' מוסא,¹⁵⁷ שטען כי רשיד מחמד התוודה בפניו שביצע את הרצח יחד עם שלושה פליטים נוספים מצפוריה, כיוון שבני הזוג פדר התגוררו בבית שהיה שייך לקרובי משפחתו, שהפכו לפליטים בלבנון. לדברי העד, התעתד רשיד לברוח ללבנון כיוון שהבין שהישראלים יעצרו אותו בקרוב.

"ורק האלוהים יכול לשחררם": השודים ועצורים בפרשת הרצח הכפול

כפי שצוין לעיל, מאפייני הרצח הכפול ניתבו את מרחב ההתנהלות של החקירה המשטרתית: את זהותם של העדים, החשודים, והן מספר רב של פעולות חקירה נוספות. כיוון שאחד הפרטים הברורים המעטים מזירת הרצח, היה כי הרוצחים השתמשו בנשק מסוג "סטן", רבות מהפעולות שבוצעו בחקירה עסקו בהיבטי הזיהוי הפלילי, בעיקר השוואות תרמילים ורובי סטן. היחידה החוקרת דרשה מתן דחיפות לפעולות אלה: "נא לתת זכות קדימה לבדיקה זאת ולראות את העניין כדחוף ביותר" הודגש בפנייתה.¹⁵⁸ בדיקות מעין אלה נערכו גם בנשקם של תושבי ציפורי.¹⁵⁹

ה"סטן" היה תת-מקלע בריטי, שייצורו החל במלחמת העולם השנייה, ושעיקר החידוש הטמון בו היה פשטות ייצורו ותפעולו. מן המידע בתיק החקירה עולה כי נשק זה נמצא בידי לא מעט אנשים במדינת ישראל באותן שנים, והשוטרים שחקרו את הפרשה, ובעיקר עוזר המפקח המחוזי בנצרת, שמעון ברוק, קיבלו לא מעט מידע על אודות נשקים בכלל וסטן בפרט,¹⁶⁰ שנמצאו בידי אזרחים ופליטים. כך למשל, לפי מידע שנמסר לברוק והתבסס

156 עדותו של מחמוד פלאח (1.10.1953), ועדותו של חוסין פלאח (30.9.1953), שם.

157 עדותו של ראג' מוסא (30.4.1953), שם.

158 מברק מאת ה' אלישקביץ, ב'ר' ענף פלילי מטה מחוז טבריה, ענף פלילי, אל מטא"ר/אח"ק/מז"פ (14.7.1953), שם. המוצגים נשלחו כשהם נתונים בתוך "מעטפה סגורה וקשורה בחוט משיכה וחתומה בחותמת שעווה אדומה עם טבעת משטרת ישראל" כדי שלא יזוהמו, כפי שתואר בתיק החקירה.

159 עדותו של מרדכי מנשה (3.4.1953), שם.

160 עדותו של חסיין מוסא פלאח (30.9.1953); עדותו של מחמוד חסן פלאח (1.10.1953); עדותו של דיאב חסיין מחמד (1.10.1953), שם.

על השוואת תרמילים, נמצא כי בנשק שבו בוצע רצח הזוג בציפורי נעשה שימוש גם בירי לעבר אוטובוס בגבול הצפוני ביולי 1953,¹⁶¹ ובמרץ 1954 התקבל אצלו מידע מודיעיני ולפיו כנופיה ובה שישה ערבים בדואים מערב אל-זבידאת, שגנבו נשק ממחסן במושב שדמות דבורה וסחרו בו גם מעבר לגבול – מעורבת ברצח הכפול.¹⁶²

בעקבות המידע המודיעיני, והמידע שנאסף בעדויות, בוצעו חיפושים ומעצרים רבים בכפרים הערביים סביב נצרת, ונחקרו רבים מתושביהם. כבר ביומה הראשון של החקירה, נמסרה לשוטרים עדות שעוררה תקווה כי נמצא קצה חוט לזהותם של הרוצחים: לייב קייס, שעבד בצרכנייה עם מרצ'ל, מסר כי שני צעירים ערבים הגיעו לצרכנייה בצהרי יום הרצח, ורכשו תפוזים וסיגריות. השניים, בני דודים תושבי פרוש רומאנה, בני 16 ו-17, מוחמד כליל מוסא ואחמד מוחמד מוסא, נעצרו מייד.¹⁶³ בחקירתם מסרו עדויות דומות למדי, ולפיהן עסקו ברעיית בקר מאז ילדותם, וביום הרצח יצאו לרעות את הבקר באדמת ציפורי. לא היה זה צעד חריג עבורם, כפי שמסר אחמד בעדותו, והמניע היחיד לבחירת מקום המרעה היה "איפה שיש עשב לבקר".

סמוך לשעת הצהריים אצלו הסיגריות שלהם, והם ביקשו לרכוש חדשות בצרכנייה של ציפורי, שבה רכשו מוצרים בעבר. אחמד סיפר גם כי בעבר נכנס למושב בעת שחיפש אחר עגל אבוד, ואז "תפס אותי אדם יהודי מזוין ברובה. אח"כ הביאוני לתחנה זו, והמשטרה שחררה אותי". לפיכך, ידע כי הכניסה עלולה לסכנו, אבל, כפי שהסביר לחוקריו "נאלצתי להיכנס לציפורי כיון שאיני יכול לסבול בלי עשן, למרות שבשנה אשתקד הביאוני למשטרה בגלל כניסתי לציפורי".

כשהתקרבו למקום פגשו אדם שתואר בידי מוחמד כ"אדם יהודי מוכר לי בפנים אשר לפעמים ראיתיו רועה את הבקר של הכפר". הם שאלו אותו בערבית אם יוכלו לרכוש סיגריות בצרכנייה, ונענו בחיוב. בני הדודים נכנסו לחנות וקנו סיגריות, שני גפרורים וקילו תפוזים. לאחר מכן חזרו לעדר הבקר שאותו הותירו "בסוף מטעי הזית", בדרך הקצרה ביותר לדעתם, שעברה מתחת למנזר הניצב בשולי היישוב, ולא ראו איש בדרכם. מעדותם זו משתמע כי הכירו את המקום ואת הדרכים המובילות אליו. לאחר מכן נשאר באזור עד הערב, חזרו לביתם, ולמחרת כשיצאו שוב למרעה, נעצרו והובאו לתחנת נצרת. שם שמעו לראשונה על הרצח מגשש בשם חוסיין דיאב, שכפי הנראה שימש גם כמתורגמן לעת מצוא ותרגם את חקירתם. עם זאת, חקירתם לא הניבה מידע נוסף, והם שוחררו.

161 האירוע התרחש בכביש שומרה-גורן (12.7.1953). "דו"ח ריות על אוטובוס בכביש הצפוני" מאת י' קליר, מפקח תחנת מעונה, אל הלשכה הפלילית מטה נפת יזרעאל (30.1.1954), שם.

162 "דו"ח – ידיעות" (2.3.1954), שם.

163 עדותו של מוחמד כליל מוסא (1.4.1953); עדותו של אחמד מוחמד מוסא (1.4.1953), שם.

שבועיים לאחר ביצוע הרצח הוצע פרס כספי נכבד, בסך 2000 לירות, למוסרי מידע שיוביל למבצעי הרצח.¹⁶⁴ עובדה זו מלמדת על חשש המשטרה כי דלות הממצאים בזירה תהיה בעוכריה, וכי לא יהיה די בעדויות כדי לחלצה מן המבוי הסתום שאליו נקלעה החקירה. לכן, חרף דלות משאביה, הציעה המשטרה פרס כספי משמעותי. ייתכן והיה בפרס זה גם כדי ללמד על איתנות קהילת הפליטים: אם אומנם היו הרוצחים פליטי צפוניה, והיו ביניהם מי שידעו דבר מה על הרצח, הרי שנמנעו מלמסור מידע, ומי שמסרו ידיעות כלשהן חזרו בהם.

עם זאת, באותו שבוע ממש נעצרו שלושה אזרחים ערבים במושב ציפורי: אחמד סלים ראשיד (29) מכפר רנה, אחמד סלימאן בקר (28) מנצרת, וסלים מחמד עותמן (24) לגביו צוין רק כי הוא "מציפורי הערבית". השלושה נעצרו בידי משטרת עפולה, והובאו לבית משפט שלום בטבריה, שם נקבע כי יוחזקו במעצר 15 יום, בחשד לנשיאת נשק ללא רישיון ובביצוע הרצח הכפול. סלים מחמד עותמן, הפליט מצפוניה, אמר בחקירתו: "אין לנו שום דבר נגד תושבי ציפורי היהודים [...] לא נחזור לכפרנו ולאדמתנו תוך רצח אנשים חפים מפשע".¹⁶⁵ בעיתון "הבקר" דווח, כי "בינתיים מוסיפים ערביי הסביבה להביא למשטרה כלי נשק ותחמושת. נראה כי הערבים חוששים שהחזקת הנשק עלולה להטיל עליהם חשד כשותפים לרצח".¹⁶⁶

הארכת מעצר ל־15 יום נוספים התבקשה עבור אחמד סלימאן בקר וסלים מחמד עותמן, ועבור שלושה חשודים נוספים. בנסיבות אלה ולנוכח התהודה הציבורית שיצר הרצח הכפול בחברה הישראלית ובממשלה, ניתן לתהות אם הש"ב היה מעורב בחקירה, אך קשה להכריע בעניין. לא ברור מה התרחש בחקירה, אך בתאריך 2.6.1953 הוציא הרמטכ"ל צו למעצר מנהלי לשנה כנגד אחמד סלימאן בקר,¹⁶⁷ שהתבלט כבר מראשית החקירה בעיני החוקרים כגורם מרכזי בהסתננותם של פליטי צפוניה לישראל, ונתפס כחשוד מרכזי ברצח. אולם הראיות נגדו לא הספיקו להגשת כתב אישום, כי אם רק להוצאת צו מעצר מנהלי. פליטי צפוניה נוספים חשו שגם הם נענשו בגין הרצח, כפי שטען אחד מהם בריאיון עם העיתונאי אריה גיסין, וגם זכויות מועטות שניתנו להם לפני הרצח, בוטלו כעת.¹⁶⁸

164 "פרס 2000 ל"י למגלים של רוצחי הזוג בציפורי" דבר 12.4.1953, 4; "פרס 2000 ל"י למגלה רוצחי הזוג מצפורי" הבקר 12.4.1953, 4.

165 "3 ערבים נעצרו כחשודים ברצח הזוג בציפורי" הבקר 16.4.1953, 4; "נתפסו 3 חשודים ברצח, נושאי נשק באדמות צפורי" מעריב 16.4.1953, 3.

166 "3 ערבים", שם.

167 רביאלוף מרדכי מקלף, אל המפכ"ל, צו מעצר לפי תקנה 111 לתקנות ההגנה (שעת חירום), 1945, תיק הרצח, לעיל ה"ש 6.

168 גיסין "מי גרם את הרצח בציפורי", לעיל ה"ש 114.

בראשית ספטמבר 1953 נעצרו חשודים נוספים בביצוע המעשה, גם הם היו, כנראה, מפליטי צפורה, או בדואים ששהו בכפר. הם נחקרו באינטנסיביות בידי המשטרה, שסברה כי הם אכן היו אלה שביצעו את הרצח. שניים ממכריהם שניסו לשחרר ממעצר פנו לחנא, קצין במשטרת נצרת, בבקשה לעזור בעניין, וטענו כי עדות שקר הובילה למעצרו, אך נענו כי הדבר אינו נתון בידו, אלא בידי הקצין שמעון ברוק בלבד.¹⁶⁹ שמו של ברוק, שהיה עוזר מפקח מחוז נפת יזרעאל, חזר על עצמו אצל רבים מן העדים הערבים, כמי שקיבל מידע מודיעיני מסוגים שונים מהם, ולא מרצונם החופשי, אלא מתוך הבנה כי איימסירתו עלולה לפגוע בהם.¹⁷⁰ השניים לא אמרו נואש, ונסעו למשרדו של הקצין ברוק בטבריה, בניסיון לשכנעו כי העדות נגד העצורים שקרית, אך ברוק השיב להם כי "ההודאה הזו נכונה ורק הסכסוכים בין הערבים מגלים את האמת", תוך שהוא חושף טפח מתפיסת עולמו בנוגע לתרבות הערבית.¹⁷¹ הנציגים חזרו לכפר, ומסרו לבני המשפחה כי העצורים "נפלו בפשע חמור מאד ורק האלוהים יכול לשחררם".¹⁷² עם זאת, כפי הנראה נדרש פחות מכך: לחץ ואיומים שהופעלו כלפי עדים מרכזיים המקורבים לחשודים הוביל להתערעורת גרסתם, ולפיקח החליטה המשטרה לשחררם למעצר מנהלי.¹⁷³

בסוף 1954 הופיע גם כיוון חקירה שונה, ולפיו נזיר מהמנזר הממוקם בפאתי המושב היה מעורב ברצח. כיוון החקירה הראשון שנבחן ביחס אליו התבסס על מניע דתי-לאומני ולפיו, הנזיר הסית את מבצעי הרצח לביצועו בתואנה, שמרצ'ל פדר הפך את המסגד הנטוש בציפורי לבית קולנוע. כיוון החקירה השני שנבחן ביחס לנזיר היה רומנטי ולפיו, המניע לביצוע הרצח היה התעלמותה של הלנה פדר מחיזוריו של הנזיר. בשל החשש כי חקירת כיוון זה תוביל לעימות עם מוסדות הוותיקן, ביקשה המשטרה את סיוע משרד החוץ לערוך את החקירה בתוך המנזר, אך הכנסייה סירבה לכך, בטענה ש"הכנסייה חרדה

169 עדותו של חסן עודה עלי (30.9.1953), תיק הרצח, לעיל ה"ש 6.

170 ברוק כיהן בשנת 1961 כקצין בדרגת רפ"ק במחלקה לתפקידים מיוחדים, ובשנת 1965 עבד במשרד היועץ לעניינים ערביים במשרד ראש הממשלה. "חקירת לקשטין – למטה הארצי" הארץ 6.4.1961, 8; "לימוד מבוגרים" דבר 30.3.1965, 3. לתיאורו של ברוק בידי כמה מן העדים הערבים בחקירת הרצח, ראו למשל את עדותו של מחמד דיאב חסיין (1.10.1953); עדותו של פלאח חוסין מוסא (30.9.1953).

171 לגישה דומה ראו גיסין "מי גרם את הרצח בציפורי", לעיל ה"ש 114, שם נכתב "הפליא הדבר שהערבים מיילאו פיהם מים. בדרך כלל נוהגים הם למסור בנקל ידיעות על מעשי רצח, שוד והסתנוניות (מסירות והלשנות אלה נובעות בדרך כלל מאיבה בין משפחות, או מטעמים 'מסחריים' – תמורת תשלום)".

172 עדותו של עודה עלי, לעיל ה"ש 169.

173 בתקופה זו, נראה כי מעצר מנהלי, בהיעדר ראיות, התאפשר גם בביתם של החשודים, כמעין מקבילה ל"מעצרי ימים" כיום. "נתגלו רוצחי צפורי" **שערים** 1.9.1953, 3; גיסין "מי גרם את הרצח בציפורי", לעיל ה"ש 114.

ליחסים עם הערבים". בעקבות הסירוב כיוון חקירה זה לא מוצה עד תום, אך ספק אם היה לו בסיס ראיתי.¹⁷⁴

המעצר האחרון בתיק זה בוצע באוקטובר 1956, בעקבות פעילות מעקב משטרתית ממושכת אחר מי שנחשדו בפעילות ברשת ריגול וחבלה ערבית. במהלך החקירה עצרה המשטרה בהרי נצרת שני פליטים חמושים, שהיו ידועים למשטרה כמשתייכים למשפחות פעילים לאומנים: האחד מצפוריה, שהתגורר במחנה פליטים בלבנון, והשני מכפר כנא, שהתגורר בצידון. בין היתר נחשדו השניים בביצוע הרצח הכפול, אולם גם כלפיהם לא התבססה תשתית ראיתית מספקת.¹⁷⁵ פעולות חקירה נוספות, טכניות מעיקרן, בוצעו עד אוקטובר 1956. עם זאת, הרוצח או הרוצחים של בני הזוג פדר לא נלכדו מעולם, וחרף מאמצי החקירה הממושכת של כוחות הביטחון, הערפל לא הוסר מפרשת רצח קשה זו עד היום.

סיכום

המאבק האתנו־לאומי בין יהודים לפלסטינים, ששורשיו נעוצים בתקופת המנדט, נמשך למעשה גם לאחר הקמת המדינה. תושבי הכפר צפוריה, שנהנו ממעמד כלכלי וחברתי איתן בתקופת המנדט, בשל פוריות אדמותיו של הכפר ובשל היותו סמל בולט ללאומנות פלסטינית קיצונית, הפכו לאחר כיבוש כפרם ל"פליטים פנימיים" מעוטי יכולת. הם נזקקו לחסדי השלטון הישראלי, וגאוותם הלאומית הפלסטינית ספגה מהלומה אנושה. לפיכך, מאבקם נמשך, אך שינה פניו: כעת, האלימות תפסה מקום שולי יותר, והוחלפה בחיים משותפים כפויים שהתאפיינו בחשדנות, עוינות ופחד.

החברה השסועה שנוצרה בישראל לאחר המלחמה התאפיינה ביחסים שבריריים ובעלי פוטנציאל נפיצות למרקם החברתי, ובמיוחד באזור הגליל, שבו התגוררו רבים מן הפליטים. המאבק הלאומי המתמשך שניהלו הפליטים על אדמות ציפורי, הן במישור הנורמטיבי מול רשויות המדינה, והן במישור הפלילי שכלל פשיעה כנגד תושבי המקום החדשים, נכח במידה רבה בהווייה של אזור הגליל. יחידת הניתוח הצרה הניצבת בכיסו של מחקר זה, המתמקדת במושב ציפורי ובמקרה הרצח הכפול, מאפשרת את בחינת השינויים שחלו במערכות היחסים המורכבות בין אזרחים למדינה, בין יהודים לערבים,

174 "המשטרה עצרה חשוד ברצח הזוג בצפורי, חשד שכומר ממנזר סמוך מעורב בפרשה" **הבקר** 6.1.1954, 4; "פרשת הרצח בצפורי" **הבקר** 30.11.1954, 7. ראו גם מברקים ומכתבים מתאריכים 29.12.1954, 8.1.1954, 10.2.1955 בין הפטריארך של חיפה אנטוניו ורגרי לבין ראש אגף החקירות במשטרה, בנוגע לעיתונאים שלכאורה ניזונו ממידע שקיבלו מהמשטרה בנושא זה. מט"ר – תיק הרצח, לעיל ה"ש 6.

175 "הודעת המשטרה על חיסול כנופיית פדאין לבנונית" **קול העם** 23.10.1956, 4; "חוסלה רשת ריגול וחבלה בגליל" **דבר** 23.10.1956, 2; "התגלתה רשת 'פדאין' שפעלה בצפון הארץ" **למרחב** 23.10.1956, 1.

ובתפקידה המורכב של המשטרה, בתווך בין כל אלה, בתקופה שבה התעצבו והתגבשו דפוסי החיים בחברה השסועה של ראשית ימי המדינה.

במציאות זו, עיצוב מערכת יחסים המבססת הכרה בריבונות ובמשילות של הממשל הישראלי החדש, היווה אתגר מרכזי בפעילות המשטרה בשטח באזור הגליל, המבהיר את מורכבות חקירת הרצח הכפול במושב ציפורי לא רק כפשע חמור ואלים, כי אם גם בשל השלכותיו החברתיות והפוליטיות הנרחבות. על רקע מציאות זו, פעולת המשטרה במהלך החקירה שיקפה מגמות שונות שאותן ניתן לנתח בשלושה ממדים: פעולות החקירה שבוצעו; מערך הלחצים שהופעל על המשטרה; וזוהתה כארגון משטרתי בחברה משוסעת. ביחס לממד הראשון, של פעולות החקירה שבוצעו, ניתן לקבוע בוודאות כי אף שצוות החקירה נדרש להלך בין הטיפות, הוא נמנע מלהסתפק באיתור "חשודים מיידיים", והקדיש מאמצים רבים גם לכיווני חקירה נוספים. רובן ככולן של פעולותיו הוכיחו חקירה יעילה, יסודית, שיטתית ומקיפה: צוות החקירה ביצע מאות פעולות חקירה כבר מהשעות הראשונות שלאחר הדיווח על הרצח, וחקר עשרות רבות של עדים, תוך שיתוף פעולה בין יחידות, תחנות ושוטרים בתפקידים שונים.

עם זאת, צוות החקירה נדרש להתמודד גם עם מערך לחצים מורכב: לחץ ציבורי, לחץ בכלי התקשורת, וקרוב לוודאי שהופעל עליו לחץ גם מטעם גורמים פוליטיים לאיתור מבצעי הרצח, בשל החששות הרבים שעורר; לחצים שהופעלו על עדים ערבים מצד קרובים ומכרים וקלעו אותם בין הפטיש לסדן, בין הקהילה למדינה, גרמו להם לשנות את עדותם, ובכך השפיעו במידה ניכרת על מהלך החקירה; לחצים מצד הוותיקן, שדרש להימנע מפעולות חקירה הקשורות במנזר בציפורי וכנגד הנזירים המתגוררים בו, וגם אם כיוון חקירה זה היה חלש מלכתחילה, דרישת הוותיקן בלמה אותו כליל; מוקד לחץ אחר היה הטענה לפגיעה במקומות קדושים לאסלאם, בחשד לביזוי המסגד שנותר בחורבותיו של הכפר צפורה.

נוסף על כך, פעולות החקירה חשפו גם את העובדה שפערי החברה הישראלית בת התקופה הלחלו גם אל תוך המשטרה, והפרידו בין רוב למיעוט, בין פיקוד לזוטרים, ובין סמכויות שהופעלו באופן מבדל כלפי סוגי אוכלוסייה שונים: השוטרים הערבים היו הזוטרים בצוות החקירה, ומילאו בעיקר משימות טכניות כגון טיפול בזירה, שמירה עליה עד לסיום איסוף הממצאים, העברת הגופות לנתיחה, לצד פעולות מהותיות יותר של גביית עדויות. לעומת זאת, הקצין האמון על החקירה, מפקדי הלשכות השונות ופיקוד המשטרה בכללותו בתקופה זו, היו ברובם המכריע יהודים. הם אלה אשר פיקחו על ביצועו וקצב התקדמותן של פעולות חקירה, והכריעו בכל הנוגע למהלכי חקירה רגישים מבחינה ציבורית כגון חיפושים ומעצרים.

עם זאת, פעולות חקירה שנערכו ביישובים ערביים או עם אוכלוסייה שנכללה בשטח הממשל הצבאי היו שונות, מלכתחילה, משום שהחוקרים פעלו כרוע מבצעת של הממשל

הצבאי, וניתן להניח כי במקרים מסוימים נעשה הדבר בשיתוף הש"ב. עצם קיומה של היחידה לתפקידים מיוחדים, שנועדה בין היתר למעקב אחר האוכלוסייה הערבית בישראל, והשימוש בצווי מעצר מנהליים נגדה, פגעו במידה רבה בזכויות הפרט שלה, ויצרו מחיצה מבלדת בין יחס המשטרה כלפיה, לבין יחסה כלפי האוכלוסייה היהודית. כך, אף שהמשטרה כשלה בחקירה, והרוצחים מעולם לא נמצאו, הרי שתיק חקירת הרצח הכפול פותח צוהר רבי-ערך להתבוננות בעבודתה של משטרת ישראל, ויש בו כדי ללמד לא רק על מערכת היחסים המורכבת בחברה הישראלית, ובינה לבין המשטרה, כי אם גם להוות שיעור היסטורי מרתק לעוסקים בתחום החקירות במשטרה כיום. הניסיון המקצועי שרכשתי בשנותיי הרבות כקצין חקירות ומודיעין מלמד, שאף אם השתפרו והשתכללו כלי עבודה ומערכי טיפול משטרתיים לא מעטים במהלך השנים, בכל הנוגע למאפייני הטיפול המשטרתי בעת הזאת בזירות פשע חמור ובפעולות החקירה לגילוי מבצעי העבירה – רב הדומה מהשונה. אם כן, פעילות המשטרה הנסקרת במאמר זה לא רק מלמדת על היבט חשוב בעיצוב וגיבוש היבטים חברתיים בראשית ימי המדינה, אלא אף מהווה דגם ליסודות ההתנהלותיים והמקצועיים שעליהם מושתתת עבודת המשטרה בארץ עד היום.